

**ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΕΙΣ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ
ΤΩΝ ΕΔΑΦΙΩΝ ΤΗΣ ΠΑΛΙΑΙΑΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ
ΕΝ Τῇ ΚΑΙΝῇ ΔΙΑΘΗΚῃ**

ΥΠΟ
ΧΡΗΣΤΟΥ ΣΠ. ΒΟΥΛΓΑΡΗ
Κοσμήτορος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς
τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν, ἐξαιρέσει τῆς αἰρέσεως τοῦ Μαρ-
κίανος, ἡ δαψιλῆς χρῆσις ἐδαφίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὑπὸ τῶν
συγγραφέων τῆς Καινῆς, ἐθεωρεῖτο ὡς ἀπτὴ ἀπόδειξις τῆς ὀργανικῆς
σχέσεως μεταξὺ τῶν δύο Διαθηκῶν καὶ τῆς ἀρρήκτου ἐνότητος αὐ-
τῶν, ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ σχήματος «ἐπαγγελία - πλήρωσις», τὸ ὁποῖον
διέπει πάντα τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης. Κατὰ τὸ σχῆμα τοῦτο, πᾶν
ὅ,τι λαμβάνει χώραν ἐν τῷ προσώπῳ καὶ τῷ ἀπολυτρωτικῷ ἔργῳ τοῦ
Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀποτελεῖ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἐν τῇ
Π. Διαθήκῃ ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ καὶ οὕτω τὴν τελείωσιν τῆς κατὰ
τὴν πρώτην περίοδον τῆς ἱστορίας τῆς Θείας Οἰκονομίας δοθείσης
«πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως» (Ἐβρ. 1, 1) ἀποκαλύψεως. Τὴν ἐκτίμη-
σιν ταύτην, οἱ συγγραφεῖς τῆς Κ. Διαθήκης, καὶ μετ' αὐτοὺς οἱ ἐκκλη-
σιαστικοὶ Πατέρες καὶ συγγραφεῖς, παρέλαβον ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ
Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος πρῶτος ἡρμήνευσε τὸ περιεχόμενον τῆς Π.
Διαθήκης ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ Του ἔρ-
γου (βλ. π.χ. Λκ. 4, 18 ἐ.έ. Ματθ. 11, 10. 12, 40. 21, 42. 26, 31. Μκ.
12, 36. Λκ. 20, 44 ἐ.έ. 24, 25 ἐ.έ. 44 ἐ.έ.), θέσας οὕτω τὰς βάσεις καὶ
καθορίσας τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς ἐρμηνείας τῆς Π. Διαθήκης¹,
ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἰουδαϊκὴν ἐρμηνείαν, ἣτις ἐξήταζε τὴν Π. Δια-
θήκην ἐσχατολογικῶς. Πᾶν δηλαδὴ ὅ,τι ὁ Ἰουδαϊσμός προσεδόκα καὶ
ἐξακολουθεῖ προσδοκῶν ἀκόμη καὶ σήμερον, ἡ Ἐκκλησία κατέχει
ἤδη ὡς ἐμπειρίαν καὶ βίωμα. Αὐταὶ εἶναι αἱ κατευθυντήριοι γραμμαῖ

1. Βλ. σχετικῶς Χ. Σ. Βούλγαρη, *Ἡ περὶ Σωτηρίας Διδασκαλία τοῦ Εὐαγγελιοῦ Λουκᾶ*, Ἀθήνα 1971, σ. 219 ἐ.έ. Τοῦ αὐτοῦ, *Ἡ Ἐνότης τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 60 ἐξ., 73 ἐ.έ.

τῆς μετὰ ταῦτα θεολογικῆς σκέψεως τῆς Ἐκκλησίας, καίτοι κατὰ καιροὺς ἐχρησιμοποιήθησαν ἐν αὐτῇ διάφοροι ἐρμηνευτικαὶ μέθοδοι, ὑπὸ τῶν διαφόρων Σχολῶν, πρὸς καλλιτέραν κατανόησιν τῆς ἐν Χριστῷ πληρώσεως τῆς Π. Διαθήκης².

Ἡ ὑπὸ τὸ πρῖσμα τοῦτο θέωρησις τῆς θέσεως τῶν ἐδαφίων τῆς Π. Διαθήκης ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ἐξηκολούθησε μέχρι καὶ τοῦ Μεσαίω-νος. Ἀπὸ τῆς Μεταρρυθμίσεως ὅμως καὶ ἐντεῦθεν, τὸ θέμα ἐτέθη ἐπὶ νέων βάσεων ἐν τῇ Δύσει³, καθόσον μεταξὺ τῶν μεταρρυθμιστῶν ἤρξατο ἐπικρατοῦσα ἡ ἄποψις, ὅτι οἱ συγγραφεῖς τῆς Κ. Διαθήκης παρέθετον ἐδάφια ἐκ τῆς Π. Διαθήκης, οὐχὶ ἐπειδὴ ἐπίστευον εἰς τὸν τυπολογικὸν - προφητικὸν χαρακτήρα τοῦ περιεχομένου των καὶ εἰς τὴν ἐν Χριστῷ ἐκπλήρωσιν αὐτοῦ, ἀλλὰ πρὸς ἀπλὴν διάνθισιν τῶν σχετικῶν διηγήσεων. Ὅσοι δὲ ἐκ τῶν μεταρρυθμιστῶν ἐδέχοντο τὸν τυπολογικὸν - προφητικὸν χαρακτήρα τῶν ἐδαφίων τούτων ἐκυμαίνοντο μεταξὺ τῆς ἀλληγορικῆς καὶ τῆς ἱστορικῆς αὐτῶν ἐρμηνείας, κατὰ τὸ πρότυπον τῶν ἀρχαίων Σχολῶν τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Ἀντιοχείας⁴. Ἡ διαρκὴς δὲ περὶ τὸ θέμα ἐνασχόλησις εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν σταδιακὴν διαμόρφωσιν ἀρχῶν καὶ τάσεων, ἡ ὀλοκλήρωσις τῶν ὁποίων ἐπετεύχθη τελικῶς κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα. Αἱ ἀρχαὶ αὗται ἐξακολουθοῦν ἀκόμη καὶ σήμερον διέπουσαι τὴν ἐξέτασιν τοῦ προβλήματος ἐν τῇ Δύσει. Συνίστανται δὲ βασικῶς αὗται εἰς τὴν ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς παραλλαγὰς τοῦ κειμένου τῶν ἐδαφίων ἐξέτασιν αὐτῶν, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν τρόπον παραθέσεως καὶ τὴν μέθοδον ἐρμηνείας αὐτῶν ἐν τῇ ραββινικῇ γραμματεία, ὡς καὶ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν σκοπιμότητα τῆς ἐξηγητικῆς τῆς Κ. Διαθήκης, τὸ ἔργον καὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς ὁποίας καθωρίζοντο ὑπὸ τῶν φιλοσοφικῶν προϋποθέσεων τῶν ἐξηγητῶν⁵.

2. Βλ. ἐκτενῶς Μ. Α. Σιώτου, *Τὸ ἔργον τῆς Ἐκκλησίας πρὸς διασάφησιν τῶν Ἀγίων Γραφῶν*, Ἀθήναι 1980, σ. 37-90.

3. Ἡ πρώτη ἀπαρίθμησις ἐδαφίων τῆς Π. Διαθήκης εἰς τὴν Κ. Διαθήκην ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Ροβέρτου Στεφάνου εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοσιν τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου τῆς Κ. Διαθήκης ἐν Παρισίοις τῷ 1550. Βλ. H. Gough, *The New Testament Quotations*, London 1855 σ. iii.

4. Βλ. π.χ. L. Cappelli, *Critica Sacra*, Parisiis 1650, σ. 443- 557. J. Drusii, *Tractatum Bibliorum, vol. Prius, sive Criticorum Sacrorum*, Tomus VIII, Londini 1660, σ. 1262-1326, J. Alting, *Operum*, Tome II, Amstelaedami 1685. Πρβλ. F. A. G. Tholuck, *The Old Testament in the New*. London ἄ. ἡμ.

5. Βλ. G. Surenhusio. *DE USU ET SIVE ΒΙΒΛΟΣ ΚΑΤΑΛΛΑΓΗΣ IN QUO SECUNDUM VETERUM THEOLOGORUM HEBRAEORUM*, Amstelaedami 1713. T. Sherlock, *The Use and Intent of Prophecy*, London 1726.

Οὕτως οἱ Whiston καὶ Carpzon, ειδικώτερον, ἐτόνισαν, ὅτι οἱ συγγραφεῖς τῆς Κ. Διαθήκης παραθέτουν κατὰ κανόνα ἐκ τῶν Ο' καὶ τοῦ Μασωριτικοῦ (Μ) τὰ ἐδάφια ἐκεῖνα, τὰ ὅποια συμφωνοῦν μεταξὺ τῶν ὡς πρὸς τὸ κείμενον ἀμφοτέρων. Ὅταν ὅμως τὸ κείμενον τῶν ἐδαφίων διαφέρει τοῦ Μ, ὁ μὲν Whiston ἀπέδωσε τὴν διαφορὰν ταύτην εἰς τὴν φθορὰν τοῦ κειμένου τοῦ Μ⁶, ὁ δὲ Carpzon ἐδέχθη ὅτι ἡ διαφορὰ αὕτη ὀφείλεται εἰς τὴν ἐρμηνευτικὴν σκοπιμότητα τοῦ παραθέτοντος τὰ ἐδάφια συγγραφέως τῆς Κ. Διαθήκης, ὅστις προσαρμύζει ταῦτα εἰς τὰ συμφραζόμενα⁷. Ὁ Randolph, ἐξ ἄλλου, ἐτόνισεν ὅτι τὰ ἐδάφια προέρχονται κατὰ κανόνα ἐκ τοῦ Μ καὶ μόνον εἰς τινὰς περιπτώσεις ἐκ τῶν Ο' ἢ ἄλλων μεταφράσεων⁸, ἐνῶ ὁ Owen ἐδέχθη ὅτι ταῦτα προέρχονται κυρίως ἐκ τῶν Ο'⁹. Ἡ ἔμφασις εἰς τὸ κείμενον τῶν ἐδαφίων, καὶ διὴ εἰς τὴν κατάταξιν καὶ σύγκρισιν αὐτῶν πρὸς τὸ κείμενον τῶν Ο' καὶ τοῦ Μ¹⁰, παραλλήλως πρὸς τὴν αὐστηρὰν κριτικὴν θεώρησιν πάντων τῶν προβλημάτων τῆς Κ. Διαθήκης, ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς περὶ αὐτὰ μελέτης καὶ κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα¹¹.

Τὸ κείμενον τῶν ἐδαφίων ἐξηκολούθησεν ἐξεταζόμενον καὶ κατὰ τὸν παρόντα, 20ὸν αἰῶνα, τὸ δὲ ὅλον θέμα τῆς παραθέσεως αὐτῶν ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ἐξητάσθη κυρίως ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν διαφορῶν φιλοσοφικοδογματικῶν προϋποθέσεων τῶν διαφορῶν ἐρμηνευτικῶν τάσεων. Προεξάρχουσαι ὑπῆρξαν ἐν προκειμένῳ ἡ διαλεκτικὴ θεολογία τοῦ Κ. Barth, ὅστις ὑπεστήριξε τὴν ὀργανικὴν ἐνότητα Παλαιᾶς καὶ

6. W. Whiston, *An Essay towards Restoring the true Text of The Old Testament*, London 1722, σ. 283.

7. J. G. Carpzon, *A Defence of the Hebrew Bible*, London 1729, σ. 104-183.

8. T. Randolph, *The Prophecies and Other Texts cited in the New Testament*, Oxford 1782.

9. H. Owen, *The Modes of Quotation used by the Evangelical Writers*, London 1789.

10. Βλ. σχετικῶς, D. M. Turpie, *The Old Testament in the New*, 1868. E. Böhl, *Die Alttestamentlichen Citate im Neuen Testament*, Wien 1878. C. H. Toy, *Quotations in the New Testament*, New York 1884. W. Dittmar, *Vetus Testamentum in Novo*, Göttingen 1903. Πρβλ. E. Gough, *μν. ἔργον*.

11. Βλ. L. Woods, *The Objection to the Inspiration of the Evangelists and Apostles from their manner of quoting texts from the Old Testament*, Andover 1824. C. Taylor, *The Gospel in the Law*, Cambridge 1869. J. Scott, *Principles of New Testament Quotation*, Edinburgh 1877. A. Clemen, *Der Gebrauch des Alten Testamentes in den neutestamentlichen Schriften*, Gütersloh 1895, F. Johnson, *The Quotations of the New Testament from the Old*, London 1896.

Καινῆς Διαθήκης¹², καὶ ἡ περὶ ἀπομυθεύσεως θεωρία τοῦ R. Bultmann, ὅστις ἐτάχθη ὑπὲρ τοῦ πλήρους διαχωρισμοῦ αὐτῶν καὶ τῆς αὐτοτελοῦς ἐρμηνείας ἐκάστης Διαθήκης, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀπόρριψιν τῆς Παλαιᾶς ὡς Γραφῆς τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας¹³. Ἰδιαιτέρα προσοχὴ ἐδόθη ὑπὸ τῆς σχολῆς τοῦ Bultmann εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολὴν, λόγῳ τοῦ ἰδιομόρφου χαρακτήρος αὐτῆς. Τὴν παράθειν καὶ ἐρμηνεῖαν τῶν ἐδαφίων τῆς Π. Διαθήκης εἰς τὴν παροῦσαν ἐπιστολὴν, ἢ σχολὴν τοῦ Bultmann θεωρεῖ ὡς ἔκφρασιν τοῦ ἀπολογητικοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ συγγραφέως τῆς¹⁴. Ἀντιθέτως, ἕτεροι ἐρμηνευταὶ τῆς τε Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἀκολουθοῦντες τὴν ἀναγνωρίζουσαν τὸν ἱστορικο - φιλολογικὸν χαρακτήρα τῶν βιβλίων τῆς Π. Διαθήκης τυπολογικὴν μέθοδον ἐρμηνείας, ἐδέχθησαν τὸν προφητικὸν χαρακτήρα τῶν ἐδαφίων, τονίζοντες ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς προβάλλει τὴν ἐν τῷ προσώπῳ καὶ τῷ ἔργῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀποκορύφωσιν τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας¹⁵. Κατὰ βάσιν, βεβαίως, ἡ ἀποψις αὕτη εἶναι ὀρθή, ἀλλ' ἀποτυγχάνει νὰ τονίσῃ τὸ

12. K. Barth, *The Epistle to the Romans*, Oxford 1933. Τοῦ αὐτοῦ, *Church Dogmatics*, vol. 2, Edinburgh 1936 ἔ.

13. R. Bultmann, «Die Bedeutung des Alten Testaments für den christlichen Glauben», ἐν *Glauben und Verstehen*, I, Tübingen 1954. Τοῦ αὐτοῦ, *Jesus Christ and Mythology*, New York 1958. Τοῦ αὐτοῦ, *Marburger Predigten*, Tübingen 1956. Τοῦ αὐτοῦ, *Theology of the New Testament*, vol. I-II, New York 1951-55. Τοῦ αὐτοῦ, *Essays Philosophical and Theological*, London 1955. Πρὸβλ. E. Kraeling, *The Old Testament since the Reformation*, New York 1955. E. Hirsch, *Das Alte Testament und die Predigt des Evangeliums*, Tübingen 1936. E. Fuchs, *Hermeneutik*, Bad Cannstatt 1954. Βλ. ἐπίσης καὶ τὰς μελέτας τῶν G. Ebeling, E. Fuchs, J. Dillenberger, ἐν J. M. Robinson - J. B. Codd, eds., *The New Hermeneutic*, New York - Evanston - London 1964.

14. Βλ. «Ursprung und Sinn der Typologie als hermeneutischen Methode», ἐν *Theologische Literaturzeitung* 75 (1950) 205-212. Πρὸβλ. H. Windisch, «Der Hebräerbrief» ἐν *Handbuch zum Neuen Testament* 14, Tübingen 1931, σ. 46. E. Käsemann, *Das wandernde Gottesvolk*, Göttingen 1957, σ. 122 ἔ.ἔ.

15. Βλέπε τὰς σχετικὰς βασικὰς μελέτας εἰς τὸ περιοδικὸν *Evangelische Theologie* 12 (1952-53) 1-104. Πρὸβλ. G. von Rad, *Old Testament Theology*, New York, vol. II, 1965, σ. 319-409. W. Zimmerli - J. Jeremias, *The Servant of God*, 1965. G. E. Wright, *God Who Acts*, London 1964. N. W. Porteus, «The Old Testament and Some Theological Thought - Forms», ἐν *Scottish Journal of Theology* (1954). H. W. Wolff, «Zur Hermeneutik des Alten Testaments» ἐν *Evangelische Theologie* 16 (1956) 337 ἔ.ἔ. O. Schmitz, «Das Alte Testament im Neuen Testament», ἐν *Wort und Geist, Festgabe für K. Heim*, Berlin 1934, σ. 49 ἔ.ἔ. C. H. Ratschow, *Der angefochtene Glaube*, Gütersloh 1957. O. Cullmann, *Salvation in History*, London 1967. C. F. Burney, *The Gospel in the Old Testament*, Edinburgh 1921. C. H. Dodd, *According to the Scriptures*, London 1952. H. H. Rowley, *The Unity of*

στοιχείον τῆς «τελειώσεως» τῆς Π. Διαθήκης, ὡς πρώτης περιόδου τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ, ὡς δευτέρας καὶ τελευταίας περιόδου τῆς Ἱστορίας ταύτης, τὸ ὁποῖον ἐντόνως ὑπογραμμίζεται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τῆς Ἐπιστολῆς¹⁶. Παραλλήλως πρὸς τὰς ἀνωτέρω τάσεις, οἱ Ρωμαιοκαθολικοὶ ἐρευνηταὶ ἐξήτασαν τὸ ὄλον θέμα τῶν ἐδαφίων τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ὀργανικῆς σχέσεως μεταξὺ τῶν δύο Διαθηκῶν, καὶ δὴ ὑπὸ τὸ πρῶμα τῆς ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδίων (τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν) προβληθείσης θεωρίας, κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα, περὶ τοῦ «sensus plenior». Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην, τὸ κείμενον τῶν βιβλίων τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐγκρύπτει βαθύτερόν τι νόημα, τὸ ὁποῖον πιθανῶς ἠγνῶουν καὶ αὐτοὶ οὗτοι οἱ συγγραφεῖς αὐτῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς συγγραφῆς! Ἐντεῦθεν, ἔργον καὶ σκοπὸς τοῦ ἐρμηνευτοῦ τυγχάνει, κατ' αὐτοῦς, ἡ διακριβῶσις τοῦ βαθυτέρου τούτου νοήματος ὑπὸ τὸ φῶς τῆς μεταγενεστέρως ἀποκαλύψεως¹⁷.

the Bible, Philadelphia 1955. J. Barr, *Old and New in Interpretation*, New York 1966. J. D. Smart, *The Interpretation of Scripture*, Philadelphia 1961. R. M. Grant, *The Letter and the Spirit*, London 1957. F. G. Syngé, *Hebrews and the Scriptures*, London 1959. A. Hanson, «The Gospel in the Old Testament according to Hebrews», ἐν *Theology* (1949) 248-252. W. Vischer, *The Witness of the Old Testament to Christ*, London 1949. L. Goppelt, *Typos. Die typologische Deutung des Alten Testaments im Neuen*, Gütersloh 1939. G. H. Lampe - K. J. Woolcombe, *Essays on Typology*, London 1957, κ.ά.

16. Βλ. σχετικῶς Χ. Σ. Βούλγαρη, Ἡ ἐν Χριστῷ Τελειώσις τῆς Θείας Οἰκονομίας κατὰ τὴν πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολήν, Ἀθήναι 1985. Τοῦ αὐτοῦ, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολήν, Ἀθήναι 1993.

17. Ὁ ὅρος «sensus plenior» ἐχρησιμοποιήθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἰσπανοῦ μοναχοῦ A. Fernández, εἰς τὸ ἔργον «Hermeneutika» ἐν *Institutiones Biblicae*, Roma 1927, σ. 306. Ἀκολούθως ὁ J. van der Ploeg, «L' exégèse de l' Ancien Testament dans l' Épître aux Hébreux» ἐν *Révue Biblique* 54 (1947) 187-228, παρελλήλισε τὸν ὄρον «sensus plenior» πρὸς τὸν ἑλληνικὸν ὄρον «πλήρωμα», ὁ ὁποῖος ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ δηλοῖ τὴν ἐν αὐτῇ πλήρωσιν τῆς Π. Διαθήκης. Ἐκτοτε, ἡ ἀποψις αὐτῆ ἐπεκράτησεν ὡς ἰδία ἐρμηνευτικὴ μέθοδος μεταξὺ τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν ἐρμηνευτῶν, ἀναπτυχθεῖσα καὶ συστηματικοποιηθεῖσα κυρίως ὑπὸ τῶν: J. Coppens, *The Old Testament and the Critics*, Patterson 1942. Τοῦ αὐτοῦ, *Les armonies des Deux Testaments*, Tournai - Paris 1949. Τοῦ αὐτοῦ, *Vom christlichen Verständnis des Alten Testaments*, Louvain 1952. J. Daniélou, *From Shadows to Reality*, Westminster 1960. Τοῦ αὐτοῦ, «Les divers sens de l' Ecriture dans la Tradition chrétienne Primitive», ἐν *Ephemerides Theologicae Louvanienses* 24 (1948) 119-126. Τοῦ αὐτοῦ, «The Fathers and the Scriptures», ἐν *The Eastern Churches Quarterly* 10 (1953) 265-273. C. Massignon - J. Daniélou, «Sur l' exégèse biblique», ἐν *Dieu Vivant* 14 (1949). H. de Lubac, *Corpus Mysticum*, Paris 1944. Τοῦ αὐτοῦ, «Typologie et Allégorisme», ἐν *Recherches de Science Religieuse* 34 (1947) 180-226. Τοῦ

Παραλλήλως πρὸς τ' ἀνωτέρω, κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἀνεπτύχθη καὶ ἡ ἄποψις, ὅτι ἡ παράθεσις τῶν ἐδαφίων τῆς Π. Διαθήκης εἰς τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης δὲν ὠφείλετο εἰς τὴν αὐτενέργειαν τῶν συγγραφέων τῶν βιβλίων τούτων ὡς ἐκφραζόντων τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας περὶ τῆς ἐν Χριστῷ πληρώσεως καὶ τελειώσεως τῆς ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' εἰς τὴν κατὰ μηχανικὸν ὅλως τρόπον παράθεσιν αὐτῶν, τὰ ὅποια ἦντλον ἐκ προϋπαρχούσης τυποποιημένης συλλογῆς περιεχοῦσης συγκεκριμένα ἐδάφια κατὰ θέματα (Testimonia). Ἡ τοιαύτη ὑπόθεσις περὶ ὑπαρξέως συγκεκριμένης γραπτῆς συλλογῆς μαρτυριῶν ἐκ τῆς Π. Διαθήκης συνδέεται κυρίως πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ J. Rendel Harris¹⁸, ἀλλ' ἤδη πρὸ τούτου διετύπωσε ταύτην ὁ E. Hatch ἐν σχέσει πρὸς τὸν Ἰουδαϊσμόν¹⁹ καὶ ὁ Ungern - Sternberg ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἐκκλησιαστικὴν γραμματείαν²⁰.

Κατὰ τὸν Hatch, λοιπόν, ἡ ἔμφασις τὴν ὁποίαν ἔθετεν ὁ Ἰουδαϊσμός ἐπὶ τῆς ἠθικῆς καθαρότητος, ἀφ' ἑνὸς καὶ ἐπὶ τοῦ προσηλυτισμοῦ τῶν ἐθνικῶν, ἀφ' ἑτέρου, ὤθησεν αὐτόν, πιθανότατα, εἰς τὴν σύνταξιν καταλλήλων ἐγχειριδίων ἐκ συναφῶν χωριῶν τῆς Π. Διαθήκης, πρὸς διευκόλυνσίν του εἰς τὰς ἐν λόγῳ δραστηριότητας. Ἰχνη τῶν ἐγχειριδίων τούτων διέκρινεν ὁ Hatch εἰς τοὺς συνδυασμοὺς τοιούτων ἐδαφίων ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ (ἀρκεσθεῖς ν' ἀναφέρῃ ὡς παράδειγμα μόνον τὴν περίπτωσιν Ρωμ. 3, 10-18) καὶ εἰς τινὰς ἀρχαίους ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεῖς. Κατὰ τὸν Ungern - Sternberg ἐξ ἄλλου, ἡ ὑπαρξίς τοιαύτης συλλογῆς μαρτυριῶν (Testimonia) ἐμφανίζεται ἐκ τῆς ὑφισταμένης ὁμοιότητος μεταξὺ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου, τοῦ Εἰρηναίου καὶ τοῦ Τερτυλλιανοῦ χρησιμοποιουμένων ἐδαφίων. Τέλος, ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα εἰργάσθη καὶ ὁ W. Bousset διατυπώσας τὴν ἄποψιν, ὅτι τὸ ὕλικὸν τῶν ἐδαφίων τούτων συνεκεντρώθη ὑπὸ χριστιανῶν «διδασκάλων»,

αὐτοῦ, «Sens Spirituel», ἐν *Recherches de Science Religieuse* 36 (1949) 542-576. Τοῦ αὐτοῦ, *Histoire et Esprit*, Paris 1950. L. Cerfaux - J. Coppens - J. Gribomont, *Problèmes et Méthode d' Exégèse Théologique*, Louvain 1950. R. E. Brown, «The History and Development of the Theology of a Sensus Plenior», ἐν *Catholic Biblical Quarterly* 15 (1953) 141-162. Τοῦ αὐτοῦ, *The Sensus Plenior of Sacred Scripture*, Baltimore 1955.

18. Βλ. τὸ ἔργον αὐτοῦ, *Testimonies*, Cambridge, Part I, 1916, Part II, 1920.

19. *Essays in Biblical Greek*, Oxford 1889, σ. 203-214.

20. A. von Ungern - Sternberg, *Der traditionelle alttestamentliche Schriftbeweis «de Christo» und «de Evangelio» in der alten Kirche zur Zeit Eusebs von Caesarea*, Halle 1917.

Τοιαῦται μαρτυρίαι ὑπάρχουν, κατὰ τὸν Dodd, εἰ καὶ οὐχὶ εἰς ἐπιθυμητὸν ἀριθμὸν⁷⁶.

Οὕτω, μετὰ ἀπὸ μελέτην τῶν περισσοτέρων ἐδαφίων, ὁ Dodd κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα δὲν ὀδηγοῦν εἰς τὴν ὑπαρξιν συλλογῆς ἐδαφίων, ἀλλ' εἰς τὴν χρησιμοποίησιν μεθόδου σποραδικῶς μόνον ἐκφρασθείσης φιλολογικῶς καὶ καταληξιάσης εἰς τὴν συγκρότησιν συλλογῶν μεταγενεστέρως. Ἡ ἐν λόγῳ μέθοδος συνίστατο εἰς τὴν ἐπιλογὴν ἀποσπασμάτων ἢ περικοπῶν ἐκ τῆς Π. Διαθήκης καὶ κυρίως τοῦ Ἑσαίου, τοῦ Ἱερεμίου, ὠρισμένων ἐλασσόνων προφητῶν, καὶ τῶν Ψαλμῶν. Τὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ ἐξητάζοντο ἐν συνόλῳ, ἐξ αὐτῶν δὲ παρτίθεντο συγκεκριμένοι στίχοι ἢ ἐκφράσεις ὡς ἐνδεικτικαὶ τοῦ ὅλου νοήματος τοῦ ἀποσπάσματος καὶ οὐχὶ ὡς μαρτυρίαι καθ' ἑαυτάς. Ἐπομένως, ὡς βᾶσις τοῦ ἐπιχειρήματος τοῦ συγγραφέως δὲν λαμβάνεται ὁ στίχος, ἀλλὰ τὸ νόημα τοῦ ἀποσπάσματος ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχεται ὁ στίχος⁷⁷. Τὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ δὲν ἦσαν συγκεκριμένα εἰς βιβλίον, ἀλλ' ἀπετέλουν μέρος τῶν ὀδηγιῶν πρὸς τοὺς ἐπιφορτισμένους μὲ τὴν ἔρευναν τῆς Π. Διαθήκης ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἄλλαις λέξεσι, τὰ ἐν λόγῳ ἀποσπάσματα ἀπετέλουν εἶδος ὀδηγοῦ διὰ τὴν μελέτην τῶν Γραφῶν ὑπὸ τῶν χριστιανῶν διδασκάλων, κατενοοῦντο δὲ καὶ ἡρμηνεύοντο τῇ βοήθειᾳ καταληπτῶν καὶ σταθερῶν ἀρχῶν, συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας, τὰ εὐαγγελικὰ γεγονότα ἐθεωροῦντο ὡς ἐκπλήρωσις τῶν γραφῶν τῆς Π. Διαθήκης. Τόσον δὲ τὰ ἀποσπάσματα ταῦτα, ὅσον καὶ ἡ ἑρμηνεία αὐτῶν εἶναι κοινὰ εἰς ὅλα τὰ κύρια μέρη τῆς Κ. Διαθήκης. Πλέον συγκεκριμένως, ταῦτα παρτίχον ἀφορμὰς διὰ περαιτέρω θεολογικὴν ἀνάπτυξιν, κυρίως εἰς τὸν Παῦλον, τὸν συγγραφέα τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς (τὸν ὁποῖον ὁ Dodd δὲν δέχεται ὡς τὸν Παῦλον) καὶ τὸν συγγραφέα τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου. Οὕτω, τὸ ὕλικόν τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν ὑποδομὴν ὁλοκλήρου τῆς χριστιανικῆς θεολογίας καὶ συγχρόνως παρέχει τὰς κατευθυντηρίους αὐτῆς γραμμάς⁷⁸.

Κατὰ τὸν Dodd, καίτοι δὲν ἀποκλείεται ἡ φιλολογικὴ ἀλληλεξάρτησις τῶν συγγραφέων τῆς Κ. Διαθήκης, ἐν τούτοις εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι βᾶσις πάντων τυγχάνει κοινὴ προφορικὴ παράδοσις. Πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τούτου, οὗτος προέβη εἰς τὴν ταξινόμησιν τῶν ἀποσπασμάτων

76. *Αὐτόθι*, σ. 28.

77. *Αὐτόθι*, σ. 126. Πρβλ. Τοῦ αὐτοῦ, *The Old Testament in the New*, London 1952, σ. 7.

78. Βλ. *The Old Testament in the New*, σ. 9. *According to the Scriptures*, σ. 126-127.

γεγονός ότι τοῦτο ἀπετέλει, ὑποτίθεται, ἔργον κάποιου ἀποστόλου καὶ ἔχαιρε τοιαύτης ἐκτιμήσεως ὑπὸ πάντων⁷³.

Ὁ Dodd διετύπωσε συγκεκριμένες ἀντιρρήσεις ἐπὶ τῶν κυριωτέρων σημείων τῆς ὑποθέσεως τοῦ Harris. Οὕτω, κατ' αὐτόν, α) αἱ περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας τὰ ὑπὸ δύο ἢ περισσοτέρων συγγραφέων τῆς Κ. Διαθήκης παρατιθέμενα ἐδάφια διαφέρουν τῶν Ο', δὲν εἶναι πολλαὶ καὶ πάντως οὐχὶ περισσότεραι ἐκείνων κατὰ τὰς ὁποίας, τὰ ἴδια ἐδάφια ἀλλαχοῦ μὲν συμφωνοῦν πρὸς τὸ κείμενον τῶν Ο', ἀλλαχοῦ δὲ διαφέρουν αὐτοῦ ἢ, ἀκόμη, διαφέρουν τόσον ἔναντι τῶν Ο', ὅσον καὶ μεταξὺ των' β) οἱ ταυτόσημοι συνδυασμοὶ ἐδαφίων εἰς παράλληλα κείμενα τῆς Κ. Διαθήκης εἶναι ἐλάχιστοι καὶ πιθανῶς εἰδικῆς φύσεως καὶ ἐξαιρετέοι, ὅπωςδῆποτε δὲ ἀνεπαρκεῖς, διὰ τὴν ἐξαγωγὴν γενικωτέρων συμπερασμάτων' γ) ὁμὰς ἐδαφίων μὲ χαρακτηριστικὴν λέξιν - σύμβολον τὴν λέξιν «λίθος», παρατεθεῖσα εἰς περισσοτέρας τῆς μιᾶς περιπτώσεις, εἶναι μὲν ἀξιοσημείωτος ἐν σχέσει πρὸς μεταγενεστέρως γνωστὰς ομάδας μαρτυριῶν, πλὴν ὅμως τυγχάνει μοναδικὴ εἰς τὸ εἶδος τῆς, μὴ δυναμένη, ὡς ἐκ τούτου, ν' ἀποτελέσῃ κανόνα⁷⁴. Κατὰ τὸν Dodd, τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα ὁδηγοῦν εἰς ἄλλην κατεύθυνσιν. Συγκεκριμένως, ἡ προσπάθεια ἐξακριβώσεως τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐχρησιμοποιήθη ἡ Π. Διαθήκη πρὸς διασάφησιν τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος, κατὰ τὴν ἀρχαιότεραν προσηγορίαν εἰς ἡμᾶς περίοδον καὶ εἰς κύκλους οἱ ὁποῖοι ἐπέδρασαν ἀποφασιστικῶς ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς σκέψεως, πρέπει νὰ τεῖνῃ εἰς τὴν ἀναζήτησιν τοῦ ὑποβάθρου τῆς θεολογίας τῆς Κ. Διαθήκης. Ἐνδεχομένη δὲ διακρίβωσις αὐτοῦ θὰ παράσχῃ τὴν δυνατότητα ν' ἀντιληφθῶμεν τὴν ἔννοιαν τῆς «ἐκπληρώσεως», ἡ ὁποία, ὡς φαίνεται, προσδιώριζε τὴν ἀρχέγονον χριστιανικὴν ἐρμηνείαν τῶν εὐαγγελικῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος⁷⁵. Κατὰ τὸν Dodd, αἱ προγενέστεραι προσπάθειαι ἐν προκειμένῳ δὲν κατώρθωσαν ν' ἀποφύγουν τὸν κίνδυνον τῆς φαντασίας καὶ τῶν θεωρητικῶν προϋποθέσεων, διότι αἱ ἰδέαι τῶν ἐρευνητῶν ἐξελήφθησαν ὡς ἐνδείξεις πρωτοτυπίας. Ἐκεῖνο ὅμως, τὸ ὁποῖον χρειάζεται, εἶναι μελέτη βασιζομένη ἐπὶ συγκεκριμένων μαρτυριῶν, συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας συγκεκριμένως συγγραφεὺς τῆς Κ. Διαθήκης παραπέμπει τοὺς ἀναγνώστας εἰς συγκεκριμένον ἐδάφιον τῆς Π. Διαθήκης ἐπὶ συγκεκριμένου θέματος τοῦ Εὐαγγελίου ἢ τῆς χριστιανικῆς θεολογίας.

73. C. H. Dodd, *According to the Scriptures*, σ. 26.

74. *Αὐτόθι*, σ. 26.

75. *Αὐτόθι*, σ. 27.

αὐτῶν⁷¹. γ) ἐκ τῆς παρατηρουμένης ἀσυμφωνίας εἰς τὸ κείμενον τῶν αὐτῶν ἐδαφίων παρατιθεμένων εἰς περισσότερα τοῦ ἐνὸς βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης⁷². Ἐὰν εἰς τ' ἀνωτέρω προσθέσωμεν καὶ τὴν ἐλευθερίαν, μετὰ τῆς ὁποίας οἱ συγγραφεῖς τῆς Κ. Διαθήκης χρησιμοποιοῦν καὶ παραθέτουν τὰ ἐδάφια τῆς Π. Διαθήκης, φροντίζοντες διὰ τὴν προσαρμογὴν τοῦ περιεχομένου καὶ τῆς μορφῆς αὐτῶν εἰς τὰ συμφραζόμενα, καθίσταται πλέον προφανές, ὅτι εἶναι ἀδύνατος ἡ προέλευσις των ἕξ οἰασδήποτε συλλογῆς. Ἰδιαιτέρως μάλιστα εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς, λόγῳ τοῦ ιδιόμορφου αὐτῆς χαρακτήρος, ἢ διαπίστωσις ὅτι τὰ δις παρατιθέμενα ἐδάφια παρατίθενται ὑπὸ διάφορον μορφήν εἰς ἐκάστην περίπτωσιν, ἐλαφρῶς ἀποκλίνουσιν τοῦ κειμένου τῶν Ο', δὲν δύναται νὰ σημαίνει ὅτι ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς (τῆς ἐπιστολῆς) ἐχρησιμοποιοῖ ταυτοχρόνως δύο διαφόρους συλλογὰς ἐδαφίων. Σὺν πᾶσι τούτοις ὅμως, εἰς πάντα τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης καὶ κατὰ μείζονα λόγον εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολὴν παρατηρεῖται τὸ φαινόμενον τῆς ἀναπτύξεως ἐννοιῶν καὶ ἀναφορᾶς εἰς πρόσωπα, θεσμούς καὶ γεγονότα τῆς Π. Διαθήκης ἄνευ οἰασδήποτε παραθέσεως αὐτουσίῳν ἕξ αὐτῆς ἐδαφίων, τοῦθ' ὅπερ σαφῶς δηλοῖ ὅτι οἱ συγγραφεῖς τῆς Κ. Διαθήκης θεολογοῦν ἐπὶ τοῦ περιεχομένου τῆς Π. Διαθήκης, μὴ περιοριζόμενοι εἰς μηχανικὴν, οὕτως εἰπεῖν, παράθεσιν ἐδαφίων ἕκ τινος συλλογῆς. Ἄλλ' ἐπ' αὐτῶν θὰ λεχθοῦν πλείονα κατωτέρω.

Ἡ ἀξιολογώτερα καὶ αὐστηροτέρα κριτικὴ κατὰ τῆς ὑποθέσεως τοῦ Harris ἠσκήθη ὑπὸ τοῦ C. H. Dodd. Ἀρχικῶς, βεβαίως, οὗτος εἶχε λάβει θετικὴν στάσιν ἔναντι αὐτῆς, ἀλλ' ἀργότερον, μετὰ ἀπὸ συστηματικωτέραν μελέτην, κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ὑπαρξὶς συλλογῆς ἐδαφίων ἀρχαιοτέρας καὶ αὐτῶν τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης ὑπερβαίνει τὰ δεδομένα. Εἶναι δ' ἀπορίας ἄξιον, καὶ κατὰ τὸν Dodd, διατὶ ἐν τόσον σημαντικὸν φιλολογικὸν ἔργον, συνταχθὲν εἰς τόσον πρῶμον χρόνον, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἀπεκλείσθη τοῦ Κανόνος τῆς Κ. Διαθήκης, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἀγνοεῖται ὑπὸ τῆς μεταγενεστέρως ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας μέχρι τοῦ Κυπριανοῦ, παρὰ τὸ

71. Πρβλ. A. Kraemer, «A Review of "Het Testimoniaboek" by N. J. Hommes», ἐν *Philologische Wochenschrift* 58 (1938) 73-83.

72. Πρβλ. π.χ. *B' Κορ.* 7, 14 (Ἑβρ. 1, 5β. *B' Κορ.* 6, 18). *Ψαλ.* 109, 1 (Ἑβρ. 1, 13. *Ματθ.* 22, 44). *Ψαλ.* 8, 7 (Ἑβρ. 2, 8. *A' Κορ.* 15, 27). *Ἰερ.* 38, 31-34 (Ἑβρ. 8, 10-12. 10, 16-17. *B' Κορ.* 6, 16). *Ψαλ.* 109, 1 (Ἑβρ. 10, 12. *Ματθ.* 22, 44). *Ἀμβακ.* 2, 3-4 (Ἑβρ. 10, 38. *Ρωμ.* 1, 17. *Γαλ.* 3, 11).

έλληνικήν, ὕφ' ἦν μορφὴν καὶ ἐχρησιμοποιήθη⁶⁷. Ὁ Manson, ἐξ ἄλλου, ἀπέρριψε τὸν γραπτὸν αὐτῆς χαρακτήρα δεχθεὶς τὸν προφορικὸν τοιοῦτον, καὶ δὴ ὑπὸ μορφὴν συλλογῆς ἀποδεικτικῶν στοιχείων συλλεγέντων κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ κηρύγματος καὶ ἀποτελούντων μέρος τῆς ἀρχηγόνου αὐτοῦ μορφῆς⁶⁸, ἐνῶ ὁ Knox συνεδύασε τὸν γραπτὸν μετὰ τοῦ προφορικοῦ χαρακτήρος⁶⁹. Οὐδεμία τῶν ὑποθέσεων τούτων εὐσταθεῖ. Εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν, αἱ ἐλάχιστοι σημιτικαὶ ἀποκλίσεις τοῦ κειμένου μερικῶν ἐδαφίων οὔτε τὸν ἀραμαϊκὸν χαρακτήρα τῆς συλλογῆς δύνανται νὰ δικαιολογήσουν, οὔτε ἔνδειξιν μεταφράσεως αὐτῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀποτελοῦν. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν, ὁ προφορικὸς χαρακτήρ δὲν δύναται ν' ἀποτελέσῃ ἀσφαλῆ βᾶσιν ὁμοιογενείας, οὔτε ἐγγύησιν τῆς χρονικῆς τῆς διαρκείας εἰς τὴν μετέπειτα ἐκκλησιαστικὴν γραμματείαν.

Ἐν τῶν κυριωτέρων ἐπιχειρημάτων τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς συλλογῆς ἐδαφίων τυγχάνει, ὡς εἶδομεν, ὁ συνδυασμὸς διαφόρων ἐδαφίων ἐν εἴδει κομβολογίου (haraz). Ὡς ὅμως θὰ τονισθῆ καὶ κατωτέρω, τοιοῦτου εἴδους παράθεσις ἐδαφίων δὲν ἀπαντᾷ διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν Κ. Διαθήκην, οὔτε ἀποκλειστικῶς εἰς αὐτὴν καὶ τὴν μεταγενεστέρα ἐκκλησιαστικὴν γραμματείαν. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς παραθέσεως προήλθεν ἐκ τοῦ κηρύγματος τῆς Συναγωγῆς, ἀφθονεῖ δὲ καὶ εἰς τὸ Ταλμούδ. Ἐπομένως, τὸ κομβολόγιον ἐδαφίων δὲν ἀποτελεῖ ἔνδειξιν ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως καὶ χρησιμοποίησεως συλλογῆς. Ὁμοίως, ἀστήρικτος τυγχάνει καὶ ὁ ἰσχυρισμὸς, ὅτι τόσον οἱ συγγραφεῖς τῆς Κ. Διαθήκης, ὅσον καὶ οἱ μετέπειτα ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἐχρησιμοποίησαν ὡς κοινὴν πηγὴν ἐδαφίων τὴν ἐν λόγῳ συλλογὴν, ὡς συνάγεται α) ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης ἐπὶ τῶν μεταγενεστέρων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων⁷⁰ β) ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς χρησιμοποιοῦν τοὺς προγενεστέρους

67. Ὅρα π.χ. F. C. Burkitt, *μν. ἔργ.*, σ. 124 ἐ.έ. W. C. Allen, «The O. T. Quotations in St. Mathew and St. Mark», ἐν *Expository Times* 12 (1900-1901) 187-189, 281-285. V. H. Stanton, *The Gospels as Historical Documents*, Cambridge 1909, τ. II, σ. 342 ἐ.έ. A. H. McNeil, *Mathew*, London 1915, σ. XI.

68. T. W. Manson, «The Argument from Prophecy», ἐν *Journal of Theological Studies* 46 (1945).

69. W. L. Knox, *Sources of the Synoptic Gospels*, Cambridge 1957, τ. II, σ. 121 ἐ.έ.

70. Πρὸβλ. π.χ. E. Massaux, *Influence de l' évangile de saint Mt. sur la littérature chrétienne avant Saint Ireneé*, Louvain 1950.

Ἐξ ἄλλου, ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἡ ἐν λόγῳ συλλογὴ ἐδαφίων ἀποτελεῖ τὸ ὑπόστρωμα τῶν Εὐαγγελίων, ταυτιζομένη πρὸς τὰ «*ἐβραϊδι διαλέκτω λόγια*» τοῦ Ματθαίου, κατὰ Παπίαν, εἶναι τελείως ξένη, τόσον πρὸς τὸ πνεῦμα, ὅσον καὶ πρὸς τὸ γράμμα τοῦ σχετικοῦ ἀποσπάσματος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τούτου ἀνδρός. Ἀπλῆ ἀνάγνωσις αὐτοῦ, ὡς τοῦτο παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου, δεικνύει σαφῶς, ὅτι διὰ τῶν «*λογίων*» τούτων νοεῖται τὸ ἀραμαϊστί, κατ' ἀρχάς, γραφὴν κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον, δεδομένου ὅτι ἀναφερόμενος εἰς τὸ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγέλιον, ὁ Παπίας χαρακτηρίζει «*τὰ ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἢ λεχθέντα ἢ πραχθέντα*» ὡς «*κυριακὰ λόγια*», τὰ ὁποῖα καὶ συγκρίνει ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὰ «*ἐβραϊδι διαλέκτω*» συνταχθέντα «*λόγια*» ὑπὸ τοῦ Ματθαίου⁶⁴. Ὅτι δὲ διὰ τῶν «*λογίων*» τούτων νοεῖται τὸ Εὐαγγέλιον, προσεπιβεβαιοῦται ὑπὸ τοῦ Εἰρηναίου, ὁ ὁποῖος ἀναφερόμενος εἰς τὰ τέσσαρα κανονικὰ Εὐαγγέλια λέγει περὶ τοῦ πρώτου ὅτι «*ὁ μὲν δὴ Ματθαῖος ἐν τοῖς Ἑβραίοις τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν, καὶ Γραφὴν ἐξήνεγκεν Εὐαγγελίου, τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Παύλου ἐν Ρώμῃ εὐαγγελιζομένων, καὶ θεμελιούντων τὴν Ἐκκλησίαν*»⁶⁵. Ξένη ὁμοίως πρὸς τὰ πραγματικὰ δεδομένα εἶναι καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Harris ταύτισις τοῦ πεντατόμου ἔργου τοῦ Παπίου «*Λογίων κυριακῶν ἐξηγήσεις*», πρὸς τὴν συλλογὴν τῶν ἐδαφίων, διαιρουμένην δὴθεν εἰς πέντε μέρη. Εἰς τὰ ἐλάχιστα σφζόμενα ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου τούτου, ἐν ἀναφέρεται εἰς τὴν προέλευσιν τῶν δύο πρώτων Εὐαγγελίων καὶ εἰς τὰς πηγὰς τοῦ ἰδίου τοῦ ἔργου τοῦ Παπίου, ἕτερα δὲ εἰς τὸν ἐμπιόντα δηλητήριο καὶ μηδὲν παθόντα Ἰουστον Βαρσαβάν, ὡς καὶ εἰς τὸ οἰκτρὸν τέλος τοῦ προδότου Ἰούδα⁶⁶.

Ἐξ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἀπεδέχθησαν τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Harris, ἄλλοι μὲν ὑπεστήριξαν ὅτι ἡ συλλογὴ ἐδαφίων ἐγράφη πρωτοτύπως εἰς τὴν ἀραμαϊκὴν, ἄλλοι δὲ ὅτι αὕτη μετεφράσθη ἀμέσως εἰς τὴν

64. Πρβλ. καὶ J. Donovan, *The Logia in ancient and recent Literature*, Cambridge. 1924, σ. 10. ἔ.ἔ. B. W. Bacon, *Studies in Mathew*, New York 1930, σ. 443-451. T. W. Manson, «The Life of Jesus: A Survey of the Available Material, 4: The Gospel According to St. Mathew», ἐν *Bulletin of the John Rylands Library* 29 (1945-46) 129-136. A. Wikenhauser, *New Testament Introduction*, London 1958, σ. 180.

65. Βλ. Εὐσεβίου, «Ἐλεγχος (Ἀποσπάσματα), Γ'», I, 1. ΒΕΠΕΣ 5, 143.

66. Εὐσεβίου, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Γ'», 39 ΒΕΠΕΣ 19, 280. Σημειωθήτω ὅτι ὁ Harris, *Testimonies*, II, σ. 109 ἔ.ἔ., ἐχαρακτήρισε χειρόγραφον τοῦ 1στ' αἰῶνος ἀποκειμένον ἐν Ἀγίῳ Ὄρει καὶ ἀρχόμενον διὰ τῆς ἐκφράσεως «*τοῦ σοφωτάτου ἐν ἱερομονάχοις Ματθαίου κατὰ Ἰουδαίων λόγος πρῶτος*» καὶ περιέχον συλλογὴν ἐδαφίων τῆς Π. Διαθήκης, ὡς μεταγενεστέρων μορφῆν τῆς ὑπ' αὐτοῦ ὑποστηριζομένης ἀρχεγόνου συλλογῆς.

Ἐκκλησίαν, παρετήρησεν ὅτι αὐτὰ δὲν εἶχον μόνον ἀντιρρητικὸν χαρακτήρα, ὡς διετείνεται ὁ Harris, ἀλλὰ καὶ λειτουργικὸν καὶ κατηχητικὸν τοιοῦτον, περιελάμβανον δὲ ταῦτα κείμενα ἐκ τῆς Π. Διαθήκης, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἔργων τῶν ἀποστόλων. Τοῦτο αὐτομάτως τοποθετεῖ τὸν χρόνον τῆς κυκλοφορίας αὐτῶν εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν⁶¹. Ὅμοίως καὶ ὁ Selwyn ἐτόνισεν, ὅτι τὰ περὶ τοῦ «*λίθου προσκόμματος*» (*Ἦσ.* 8, 14) ἐδάφια ἐν *Ρωμ.* 9, 32-33 καὶ *Α' Πέτ.* 2, 4-8, τὰ ὅποια ὁ Harris θεωρεῖ ὡς σαφῆ ἔνδειξις χρήσεως συλλογῆς ἐδαφίων ὑπὸ τῶν ἀντιστοιχῶν συγγραφέων, ἐδράζονται ἐπὶ ἀρχεγόνου χριστιανικοῦ ὕμνου ἢ ἐμμέτρου προσευχῆς⁶². Οὕτως οἱ διερευνήσαντες τὴν μορφήν καὶ τὸν χαρακτήρα τῆς ἀρχεγόνου χριστιανικῆς λατρείας ἐτόνισαν ὅτι ἐὰν ὄντως ὑπῆρχε συλλογὴ ἐδαφίων τῆς Π. Διαθήκης εἰς τὴν ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν, αὕτη εἶχεν εὐρύτερον χαρακτήρα τοῦ ἀποκλειστικῶς ἀντι - ἰουδαϊκοῦ τοιοῦτου, τὸν ὅποιον ἐδέχετο ὁ Harris.

Εἶπομεν ἀνωτέρω, ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Harris διακρίνεται διὰ τὴν περὶ τεχνον παρουσιάσιν τῆς μάλλον, παρὰ διὰ τὴν σοβαρὰν μελέτην τῶν δεδομένων. Πράγματι, ἐὰν ἐξετάσῃ τις μετὰ προσοχῆς τὰ κυριώτερα σημεῖα τῆς, θὰ διαπιστώσῃ, ὄχι μόνον τὴν ὑπαρξίν σοβαρῶν ἐρωτηματικῶν ἐπὶ τῶν συμπερασμάτων, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀστήρικτον καιρῶν αὐτῆς θέσεων. Οὕτω π.χ. ἡ ὑπὸ τοῦ Κυπριανοῦ συγκρότησις συλλογῆς ἐδαφίων τῆς Π. Διαθήκης οὐδόλως συνεπάγεται ὅτι οὗτος ἐβασίσθη εἰς προγενέστερον πρότυπον καὶ μάλιστα ἀρχαιότερον καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης. Ἐὰν ὄντως ὑπῆρχε τοιαύτη συλλογὴ, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι ἀνεξήγητος ὁ ἀποκλεισμός τῆς ἐκ τοῦ Κανόνος τῆς Κ. Διαθήκης, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ ἀποσιώπησις τῆς ὑπὸ τῆς μεταγενεστέρας ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, ἀλλὰ καὶ τῶν χρησιμοποιούντων αὐτὴν συγγραφέων, ἀνασυσθεῖσα εἰς τὴν ἐπιφάνειαν μόνον ὑπὸ τοῦ Κυπριανοῦ τὸν γ' μ. Χ. αἰῶνα⁶³. Ἐπίσης, ἐὰν ὄντως ὑπῆρχε τοιαύτη συλλογὴ ἐδαφίων, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς Ἐκκλησίας, πάντες οἱ χρησιμοποιούντες αὐτὴν θὰ τὴν ἐμνημόνευον ὡς μεγίστην αὐθεντίαν, ἵνα προσδώσουν ἀδιαφιλονίκητον κύρος εἰς τὰ ὑπ' αὐτῶν γραφόμενα.

γία ΛΑ' (1960). Χ. Σ. Βούλγαρη, *Ἡ Ἐνότης τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας*, σ. 441 ἐ.έ.

61. O. Cullmann, *The Earliest Christian Confessions*, London 1949. Τοῦ αὐτοῦ, *Early Christian Worship*, London 1953.

62. E. G. Selwyn, *The First Epistle of St. Peter*, London 1947, σ. 267 ἐ.

63. Πρβλ. καὶ C. H. Dodd, *μν. ἔργ.*, σ. 26 ἐ.έ.

αὐτοῦ, διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν σκοπῶν των⁵⁷. Ἐκτὸς τούτων, ὁ Michel κατέκρινε σφοδρῶς τὸν Harris ὡς μὴ δώσαντα τὴν δέουσαν βαρῦτητα καὶ προσοχὴν εἰς τὰς περιπτώσεις συνδυασμῶν ἐδαφίων εἰς τὸν Παῦλον, ὡς καὶ εἰς τὴν παρ' αὐτῷ χρησιμοποίησιν χαρακτηριστικῶν ὄρων ἢ ἐννοιῶν (Stichwort) ἀντὶ ἐδαφίων⁵⁸. Ἐτερον ἐπίσης ἰσχυρὸν πλῆγμα κατηνέχθη κατὰ τοῦ Harris ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τῆς μεθόδου τῆς ἱστορίας τῶν φιλολογικῶν μορφῶν τοῦ κειμένου τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης (Formgeschichte). Π.χ. κατὰ τὴν ἐν λόγῳ μέθοδον, τὰ «λόγια» τοῦ Ματθαίου, συμφώνως πρὸς τὸν Παπῖαν, καὶ ἡ ἀναφορὰ τοῦ Παύλου εἰς τὴν «*τρίτην ἡμέραν*» μετὰ τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ ἐν Α' Κορ. 15, 3 ἐ.έ., δὲν προέρχονται ἐκ τῆς συλλογῆς ἐδαφίων, ἀλλ' ἐξ ἀρχαιοτάτης διηγήσεως περὶ τοῦ πάθους, ἢ ὅποια περιεῖχε λόγους τοῦ ἰδίου τοῦ Χριστοῦ⁵⁹.

Παραλλήλως, ἡ ἔρευνα ἐπὶ τῆς μορφῆς τῆς ἀρχεγόνου χριστιανικῆς λατρείας κατέδειξεν, ἀφ' ἐνὸς μὲν τὴν ἐπ' αὐτῆς ἐπίδρασιν τῆς λατρείας τῆς Συναγωγῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸν ἀντι-ιουδαϊκὸν αὐτῆς χαρακτήρα, ὡς ἐμφαίνεται κυρίως ἐκ τῆς σπουδαιότητος τοῦ Δεκαλόγου εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἔμφασιν ἐπὶ τοῦ τελετουργικοῦ εἰς τὴν λατρείαν τῆς Συναγωγῆς⁶⁰. Ὁ Cullmann, ἐξ ἄλλου, συμφωνῶν κατ' ἀρχὴν καὶ αὐτὸς πρὸς τὸν Harris καὶ δεχόμενος τὴν κυκλοφορίαν ἀνθολογιῶν τῆς Π. Διαθήκης εἰς τὴν ἀρχεγόνου

57. O. Michel, *Paulus und seine Bibel*, Gütersloh 1929, 52 ἐ.έ., 88 ἐ.έ.

58. Διάφοροι σκέψεις τοῦ Michel ὑπῆρξαν ἀφετηρία πρὸς περαιτέρω ἀνάπτυξιν ὑπὸ τοῦ C. H. Dodd, *According to the Scriptures*, London 1952. Πρβλ. καὶ E. E. Ellis, *μν. ἔργ.*, σ. 102, ὑποσημ. 2.

59. Βλ. π.χ. J. V. Bartlett, «Papias' Exposition: Its date und Content», ἐν *Amicitiae Corolla*, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 15-44. V. Taylor, *The Formation of the Gospel Tradition*, London 1933, σ. 48. Πρβλ. T. W. Manson, «The Life of Jesus», ἐν *Bulletin of the John Rylands Library* 27-30 (1943-47), καθ' ὃν τὰ «λόγια» παραλληλίζονται πρὸς προφητικὰς ῥήσεις τῆς Π. Διαθήκης, εἶναι δ' αὐτὰ λόγοι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀποτεθησαυρισμένοι ὄχι εἰς τὸν Ματθαῖον, ἀλλ' εἰς τὴν πηγὴν τῶν Λογιῶν (Q).

60. Πρβλ. π.χ. W. O. E. Oesterley, *The Jewish Background of the Cristian Liturgy*, Oxford 1925. D. W. Dugmore, *The Influence of the Synagogue upon the Divine Office*, London 1944, σ. 75 ἐ.έ. 106 ἐ.έ. O. S. Rankin, «The Extent of the Influence of the Synagogue Service upon Christian Worship», ἐν *Journal of Jewish Studies* 1 (1948) 27-32. G. Dix, *The Shape of the Liturgy*, London 1944, σ. 12, 39. E. Underhill, *Worship*, London 1937. A. B. Macdonald, *Christian Worship in the Primitive Church*, Edinburgh 1934. C. F. D. Moule, *Worship in the New Testament*, London 1961. Π. Ν. Τρεμπέλα, «Αἱ ἀρχαὶ τῆς Χριστιανικῆς Λατρείας» ἐν *Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρῇ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν* II' (1957-58). Τοῦ αὐτοῦ, «Ἡ Λατρεία κατὰ τοὺς Ἀποστολικοὺς Χρόνους» ἐν *Θεολο-*

Σύρου, ὁ χαρακτήρ τῶν ὁποίων εἶναι σαφῶς ἄντι - ἰουδαϊκός⁵⁴, ἀλλὰ παραλείπει περιέργως νὰ μνημονεύσῃ τὴν αὐτὴν ἐρμηνείαν εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἱππολύτου, τοῦ Εὐσεβίου, τοῦ Διδύμου, τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, τοῦ Θεοδορήτου καὶ ἄλλων πατέρων, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι δεσπόζει ἐντόνως τὸ ἀντι-ἰουδαϊκὸν στοιχεῖον⁵⁵. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὰ παράλληλα ταῦτα δικαιολογοῦνται, κατὰ τὸν Haggis, ἐκ τῆς κοινῆς αὐτῶν προελεύσεως, τ.ἔ. ἐκ τῆς συλλογῆς ἑδαφίων, ἢ ἀρχαιότης τῆς ὁποίας, ἀναγομένη εἰς τὸν πρὸ τῆς συγγραφῆς τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης χρόνον, καθιστᾷ πιθανὴν τὴν ταύτισίν της πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Παπίου Ἱεραπόλεως μνημονευόμενα «λόγια» τοῦ Ματθαίου.

Διακρινομένη διὰ τὴν ἔντεχνον παρουσίαν καὶ τὰ εὐλογοφανῆ ἐπιχειρήματα μᾶλλον, παρὰ διὰ τὴν ἐξονυχιστικὴν διερευνήσιν καὶ μελέτην τῶν δεδομένων, ἔτι δὲ καὶ διὰ τὴν καταφανῆ ὑποτίμησιν τῆς νοημοσύνης καὶ τῶν γνώσεων, μάλιστα δὲ τῆς Κ. Διαθήκης, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ δι' αὐθαιρέτους ἐρμηνείας, ἢ θεωρία τοῦ Haggis ἐγένετο εὐρέως ἀποδεκτὴ κατ' ἀρχάς, χρησιμοποιηθεῖσα, μὲ ὠρισμένας ἀποκλίσεις κατὰ καιρούς, εἰς τὴν μελέτην πολλῶν πτυχῶν καὶ προβλημάτων τῆς Κ. Διαθήκης⁵⁶. Προϊόντος ὅμως τοῦ χρόνου, ἢ διατύπωσης ἀντιρρήσεων ἐπὶ ὠρισμένων πτυχῶν αὐτῆς ὠδήγησε σταδιακῶς εἰς τὴν ἀποδυνάμωσίν της.

Οὕτω π.χ. ὁ Michel, ἀποδεχόμενος κατ' ἀρχὴν τὴν πιθανότητα κυκλοφορίας τοιαύτης συλλογῆς ἑδαφίων κατὰ τὴν **μεταποστολικὴν ἐποχὴν** δι' ἱεραποστολικούς καὶ ἀπολογητικούς σκοπούς, ἴσως δὲ καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Παύλου, κατέκρινε τὸν Haggis ὡς ὑποβαθμίσαντα τὴν πρωτοτυπίαν τοῦ Ἀποστόλου, ὡς καὶ τὴν σπουδαιότητα καὶ τὸ κύρος, τῶν ὁποίων οὗτος ἀπελάμβανε μεταξὺ τῶν μεταγενεστέρων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, οἱ ὁποῖοι ἐβασίσθησαν σοβαρῶς ἐπ'

54. *Testimonies*, II, σ. 51-57.

55. Βλ. σχετικῶς Χ. Σ. Βούλγαρη, *ἐνθ' ἄνωπ.*

56. Πρὸβλ. π.χ. J. Moffatt, *μν. ἔργ.*, σ. 24, 258. G. H. Box, «The Value and Significance of the Old Testament in Relation to the New», ἐν *The People and the Book*, ed. by A. S. Peake, Oxford 1925, σ. 433-467. J. A. Findlay, «The First Gospel and the Book of Testimonies» ἐν *Amicitiae Corolla. Essays Presented to James Rendel Harris*, ed. by H. G. Wood, London 1933, σ. 57-71. D. Plooiij, «Studies in the Testimony Book» ἐν *Verhandlingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen*, Amsterdam 1933. A. M. Hunter, *Paul and his Prodecessors*, London 1940, σ. 70. A. Lukyn Williams, *Adversus Judaeos*, Cambridge 1935, σ. 3-13. M. Simon, *Verus Israel*, Paris 1948, σ. 186 κ.ἀ.

Τέλος, ὡς ἰσχυρὸν ἔρεισμα ὑπὲρ τῶν ἀπόψεων του προέβαλεν ὁ Harris καὶ τὴν περιπτώσιν τοῦ ἐν Ἑβρ. 2, 6 παρατιθεμένου ἐδαφίου *Ψαλ.* 8, 5-7, ἡ εἰσαγωγικὴ ἔκφρασις τοῦ ὁποίου «*διεμαρτύρατο δὲ που πῶς λέγων*» δηλοῖ, κατ' αὐτόν, ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῆς ἐπιστολῆς δὲν παρέλαβε τοῦτο εὐθέως ἐκ τῆς βίβλου τῶν *Ψαλμῶν*, ἀλλ' ἐκ τῆς συλλογῆς ἐδαφίων εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ἐμνημονεύοντο τὰ βιβλία, ἐκ τῶν ὁποίων προήρχοντο τὰ ἐδάφια. Ἡ δὲ ἀρχαιότης τῆς συλλογῆς ταύτης καταφαίνεται ἐκ τῆς παραθέσεως τοῦ ἐδαφίου τούτου καὶ ἐν *Α' Κορ.* 15, 27 καὶ μάλιστα κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ Ἑβρ. 2, 6. Οὕτω, τὸ *Α' Κορ.* 15, 25 ἐδράζεται ἐπὶ τοῦ *Ψαλ.* 109, 1 τὸ ὁποῖον παρατίθεται καὶ εἰς τὸ τέλος τοῦ α' κεφαλαίου τῆς πρὸς Ἑβραίους ἀποτελοῦν, τρόπον τινά, τὸν συνδετικὸν κρίνον μετὰ τοῦ β' κεφαλαίου καὶ τοῦ *Ψαλ.* 8, 5-7. Εἰς ἀμφοτέρας δηλαδὴ τὰς περιπτώσεις ἔχομεν τὴν αὐτὴν ἀκολουθίαν ἐδαφίων, καίτοι τὸ φαινόμενον τοῦτο δὲν ἐπαναλαμβάνεται εἰς τὴν μετέπειτα ἐκκλησιαστικὴν γραμματείαν, ἔνθα, ἀντιθέτως, χρησιμοποιοῦνται κεχωρισμένως τὰ ἐδάφια *Ψαλ.* 21, 23 καὶ *Ἡσ.* 8, 17-18, παρατιθέμενα καὶ ἐν Ἑβρ. 2, 12-13, παρεμβαλλομένης μεταξὺ τῶν τῆς ἐκφράσεως «*καὶ πάλιν*». Εἰς τὴν μετέπειτα ἐκκλησιαστικὴν γραμματείαν, τὸ μὲν *Ψαλ.* 21, 23 παρατίθεται εἰς τὸ νόθον ἔργον τοῦ Νύσσης, τὸ δὲ *Ἡσ.* 8, 17-18 εἰς τὸ ἔργον τοῦ Κυπριανοῦ «*Testimoniorum, lib. II, 9*»⁵³.

Ὁ Harris ἠρέκεσθη εἰς τ' ἀνωτέρω ἐδάφια, τὰ ὁποῖα παρατίθενται εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολὴν, ὑπογραμμίσας τὸν ἀντι - ἰουδαϊκὸν χαρακτήρα αὐτῆς καὶ τῆς συλλογῆς τῶν ἐδαφίων, ἐκ τῆς ὁποίας ἀντλεῖ ὁ συγγραφεὺς τῆς. Εἰς ἐπίρρωσιν τούτων μάλιστα, οὗτος ἐξήτασε καὶ τὰ περὶ τῆς Ἐξόδου καὶ τοῦ ἀρχιερέως λεγόμενα ἐν τῇ ἐπιστολῇ, ἐδραζόμενος κυρίως ἐπὶ τῶν Ἑβρ. 4, 8 καὶ 4, 14, ἔνθα μὲ βᾶσιν τὸ ὄνομα «*Ἰησοῦς*» ἔχομεν τὸν παραλληλισμὸν τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ καὶ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ἰωσεδέκ, ἀντιστοίχως, πρὸς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν. Ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν δύο αὐτῶν προσωπικοτήτων τῆς Π. Διαθήκης ὡς «*τύπων*» τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν μετέπειτα ἐκκλησιαστικὴν γραμματείαν, ὃ δὲ Harris ἀναφέρεται εἰς τὰ συναφῶς λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου, τοῦ «*Διαλόγου Ἀθανασίου καὶ Ζακχαίου*», τοῦ νόθου ἔργου τοῦ Νύσσης «*Ἐκλογαὶ Μαρτυριῶν πρὸς Ἰουδαίους*», τοῦ «*Διαλόγου Τιμοθέου καὶ Ἀκύλα*», τοῦ Κυπριανοῦ, καὶ Ἀφραὰτ τοῦ

P.L. 4, 728- 731. Lactantius, «*Divinarum Institutionum*», IV, 22. Migne *P.L.* 6, 281-284.

53. *Testimonies*, II, σ. 49-50.

ὁ συγγραφεὺς τῶν Πράξεων, ὅπου ὁμοίως παρατίθεται τὸ *Ψαλ.* 2, 7 (*Πραξ.* 13, 33) ἤντησαν ἐκ τῆς προ - Εὐαγγελικῆς συλλογῆς ἐδαφίων⁴⁸.

Ἐκ τῆς συλλογῆς, ἐπίσης, καὶ οὐχὶ ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ οἰκείου βιβλίου παρέλαβεν ὁ συγγραφεὺς τῆς πρὸς Ἑβραίους καὶ τὸ Δευτ. 32, 43 «καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ», παρατιθέμενον ἐν Ἑβρ. 1, 6, ἐπειδὴ, κατὰ τὸν Harris, τοῦτο παρατίθεται καὶ εἰς τὸ ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Νύσσης ἔργον. Μάλιστα, κατ' αὐτόν, τὸ ἐδάφιον τοῦτο προέρχεται ἐξ ἀρχαιοτάτης πηγῆς, εἰς τὴν ὁποίαν περιεῖχεται ἐρμηνεῖα τῶν ἐδαφίων *Γεν.* 1, 26 καὶ 11, 7, τῶν ὁποίων ὁ πληθυντικὸς «ποιήσωμεν» καὶ «καταβάντες συγγέωμεν» ἀπεδίδετο εἰς συνομιλίαν τοῦ Θεοῦ - Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱόν, καὶ οὐχὶ πρὸς τοὺς ἀγγέλους. Εἰς τοῦτο ἀκριβῶς ὀφείλεται καὶ ἡ μνεῖα τῶν ἀγγέλων ἐν Ἑβρ. 1, 5 ἐ.έ. Ὅτι δὲ οὕτως ἔχουν τὰ πράγματα ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῆς χρήσεως παρομοίων εἰσαγωγικῶν ἐκφράσεων κατὰ τὴν παράθεσιν τοῦ ἀνωτέρω ἐδαφίου Δευτ. 32, 43, τόσον εἰς τὸ νόθον ἔργον τοῦ Νύσσης, ὅσον καὶ εἰς τὸ ἔργον «*Altercatio Simonis Judaei et Theophili Christiani*»⁴⁹.

Εἰς τὸ νόθον ἔργον τοῦ Νύσσης «*Ἐκλογαὶ Μαρτυριῶν πρὸς Ἰουδαίους*» παρατίθενται ἐπίσης καὶ τὰ ἐν Ἑβρ. 1, 8-13 ἐδάφια *Ψαλ.* 44, 7 *Ψαλ.* 101, 26-28 καὶ *Ψαλ.* 109, 1, πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀποστολικῆς καὶ ἀρχιερατικῆς ιδιότητος τοῦ Χριστοῦ, συμφώνως πρὸς τὸ Ἑβρ. 3, 1⁵⁰. Καὶ εἰς τὴν περιπτώσιν ταύτην, κατὰ τὸν Harris, τὸ νόθον ἔργον τοῦ Νύσσης δὲν ἀντλεῖ ἐκ τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς, ἀλλ' ἐκ τῆς συλλογῆς ἐδαφίων, καθόσον καὶ ὁ Ἰουστίνος χαρακτηρίζει τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν «*Υἱὸν Θεοῦ καὶ ἀπόστολον*» καὶ «*ἄγγελον Θεοῦ καὶ ἀπόστολον*»⁵¹, ἡ δὲ εὐρεῖα χρήσις τῆς συλλογῆς καταφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ Χριστοῦ ὡς «*Θεοῦ*» καὶ «*Κυρίου*», τόσον εἰς τὸν Εἰρηναῖον, ὅσον καὶ εἰς τὸν Ἰουστίνον, τὸν Κυπριανὸν καὶ τὸν Λακτάντιον, οἱ ὅποιοι ἐπίσης παραθέτουν τὰ ἐδάφια *Ψαλ.* 44, 7-8 καὶ *Ψαλ.* 109, 1⁵².

48. Βλ. *Testimonies*, II σ. 45-46.

49. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐγράφη κατὰ τὸν ε' αἰῶνα καὶ ἀποδίδεται εἰς τὸν πρεσβύτερον Εὐάγγιον, συνεργάτην τοῦ Σουλπικίου Σεσήρου ἐν Γαλλίᾳ. Κατὰ τὸν ἐκδόσαντα τοῦτο A. von Harnack, *Texte und Untersuchungen*, III, ἀρχικῶς ἐγράφη ἑλληνιστῶ καὶ ἀποτελεῖ διασκευὴν τοῦ ἔργου «*Διάλογος Ἰάσωνος καὶ Παπίσκου*». Βλ. J. R. Harris, *Ἐνθ' ἀνωτέρω*, σ. 46 ἐ. Β. P. W. Stather - Hunt, *μν. ἔργ.*, σ. 250 ἐ.έ.

50. *Testimonies*, II, σ. 47 ἐ. Πρβλ. περὶ τοῦ Ἑβρ. 3, 1, X. Σ. Βούλγαρη, «*Ἀπόστολος καὶ Ἀρχιερεὺς...*», *Ἐνθ' ἀνωτέρω*.

51. Ἀπολογία Α', 63, *ΒΕΠΕΣ* 3, 195 ἐ.έ.

52. Βλ. Εἰρηναίου, Ἐλεγχος, Γ', VI, 1. Migne *P.G.* 7, 855. Ἰουστίνου, *Διάλογος*, 56, 14-15. *ΒΕΠΕΣ* 3, 259. Κυπριανοῦ, «*Testimoniorum lib.*» II, 6. Migne

Ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῆς πρὸς Ἑβραίους παρέλαβε τοῦτο ἐκ τῆς συλλογῆς ἐδαφίων, ἐμφαίνεται, κατὰ τὸν Harris, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τοῦτο παρατίθεται εἰς τὸ ἔργον τοῦ Τερτυλλιανοῦ «*Adversus Judaeos*», 14, ἔνθα τονίζεται ὅτι τὸ ἐδάφιον δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸν Σολομώντα⁴³, καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Γρηγορίου Νύσσης φερόμενον «*Ἐκλογαὶ Μαρτυριῶν πρὸς Ἰουδαίους*», ἔνθα τὰ ἐδάφια παρατίθενται διὰ τῶν εἰσαγωγικῶν ἐκφράσεων «*τί δὲ πρὸς τίνα ἔλεγεν*» καὶ «*δήλον πρὸς ὃν εἶπεν*»⁴⁴, ὅπως δηλαδὴ καὶ εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολὴν, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ ἐδάφιον τοῦτο εἰσάγεται διὰ τῆς ἐκφράσεως «*τίνι γὰρ εἶπέν ποτε τῶν ἀγγέλων*» (Ἑβρ. 1, 5)⁴⁵. Τόσον δὲ ἐνταῦθα, ὅσον καὶ εἰς τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Γρηγορίου Νύσσης φερόμενον ἔργον, τὸ *Ψαλ.* 2, 7 ἀκολουθεῖται ὑπὸ τοῦ *Β' Βασ.* 7, 14, προτασομένης τῆς ἐκφράσεως «*καὶ πάλιν*». Καὶ ἐνῶ εἰς τὸ νόθον τοῦ Νύσσης ἡ σειρὰ εἶναι φυσικὴ, εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ἡ σειρὰ εἶναι ἄνευ νοήματος(!), περιοριζομένη τεχνικῶς εἰς τοὺς ἀγγέλους, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δηλοῖ, κατ' αὐτόν, ὅτι ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς ἐχρησιμοποίησε τὴν πηγὴν τοῦ νόθου ἔργου τοῦ Νύσσης. Ἡ ἰδία εἰκὼν παρατηρεῖται, κατὰ τὸν Harris, καὶ εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ *Ψαλ.* 2, 7 εἰς τὸν Τερτυλλιανὸν («*Adversus Judaeos*») καὶ τὸν «*Διάλογον Ἀθανασίου καὶ Ζακχαίου*»⁴⁶, ὅπως καὶ εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολὴν καὶ τὸν «*Διάλογον Τιμοθέου καὶ Ἀκύλα*»⁴⁷. Ὁ ἀντι - ἰουδαϊκὸς χαρακτήρ τῶν ἔργων τούτων δηλοῖ, ὅτι τόσον ὁ συγγραφεὺς τῆς πρὸς Ἑβραίους, ὅσον καὶ

43. Βλ. Migne P.L. 2, 682: «*igitur si universas nationes de profundo erroris humani exinde emergentes ad Deum creatorem et Christum ejus cernitis, prophetarum non audetis negare; quia, etsi negaretis, statim vobis in Psalmis, sicuti jam praelocuti sumus promissio Patris occurreret dicentis: Filius meus es tu, ego hodie genui te; pete a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessiones tuam terminos terrae.*»

44. Βλ. Migne P.G. 46, 201: «*τίς δὲ πρὸς τίνα ἔλεγεν Δεῦτε καταβάντες συγγέωμεν τὴν γλῶσσαν αὐτῶν ἢ δήλον πρὸς ὃν εἶπεν, Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἐωσφόρου ἐγέννησά σε; καί, πρὸ τοῦ ἡλίου τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ πρὸ τῆς σελήνης; καὶ πάλιν, Κύριος εἶπε πρὸς με, Υἱός μου εἶ σύ, σήμερον γεγέννηκά σε, αἶτησε παρ' ἐμοῦ καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς· καὶ πάλιν, Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν;».*

45. Οὐχ ἦπτον, ὁ Harris ἀποσιωπᾷ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐν Ἑβρ. 5, 5 τὸ ἐδάφιον τοῦτο εἰσάγεται δι' ἄλλης ἐκφράσεως, τ.ἔ. «*ἀλλ' ὁ λαλήσας πρὸς αὐτόν.*»

46. Κατὰ τὸν ἐκδόσαντα τὸ ἔργον F. C. Conybeare, ἐνθ' ἄνωτ., τοῦτο ἐγράφη πολὺ πρὸ τῆς Α' ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, σφίζεται δὲ τοῦτο εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ὡς καὶ εἰς ἀρμενικὴν μετάφρασιν. Πρβλ. B. P. W. Stather - Hunt, *μν. ἔργ.*, σ. 264 ἐ.ἔ.

47. Τοῦτο διεσώθη εἰς χειρόγραφον τοῦ 17' αἰῶνος, κείμενον εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Βατικανοῦ. Κατὰ τὸν ἐκδόσαντα αὐτὸ Conybeare, ἐνθ' ἄνωτ., καὶ τὸν Stather - Hunt, *μν. ἔργ.*, σ. 269 ἐ.ἔ., τοῦτο ἐγράφη περὶ τὰ μέσα τοῦ α' αἰῶνος.

Ούτω π.χ. εἰς τὸ προοίμιον αὐτῆς, ἡ ἔκφρασις «ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ» (1, 3) προέρχεται μὲν ἐκ τοῦ Ψαλ. 109, ὁ ὁποῖος παρατίθεται καὶ ἄλλαχού τῆς ἐπιστολῆς, ἀλλ' ἡ οὐσία τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ συγγραφέως βασίζεται ἐπὶ τῆς ταυτίσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ πρὸς τὴν θείαν Σοφίαν ἢ ὁποία, κατὰ τὸ βιβλίον τῆς Σοφίας Σολομώντος, χαρακτηρίζεται ὁμοίως ὡς «ἀπαύγασμα» τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τῆς ὁποίας ἐδημιουργήθησαν οἱ αἰῶνες. Παρόμοια ἐδάφια, ἐπίσης, ὑπόκεινται ὡς βάσις τοῦ 4ου κεφαλαίου τῆς ἐπιστολῆς, τὸ ὁποῖον συντίθεται ἐκ σειρᾶς ὅλης τυπολογικῶν ἀναφορῶν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς πρόσωπα τῆς Π. Διαθήκης φέροντα τὸ αὐτὸ ὄνομα⁴¹. Πάντα ταῦτα ἀποτελοῦν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν βάσιν τῆς Χριστολογίας τῆς συλλογῆς τῶν ἐδαφίων, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν βάσιν τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως τῆς ἀρχηγόνου Ἐκκλησίας. Ὅμοιως, εἰς ἕτερα σημεῖα τῆς ἐπιστολῆς ὑποφώσκει ἡ παρουσία διαφόρων ἐδαφίων, καὶ μάλιστα ἐκεῖ ὅπου ἡ ἔμφασις τίθεται ἐπὶ τοῦ καινοῦ καὶ τελείου χαρακτήρος τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔναντι τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, καὶ γενικῶς ἐπὶ τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ καινοῦ καὶ παλαιοῦ ἢ ὁποία ἀποτελεῖ καὶ τὸ κύριον θέμα αὐτῆς (τῆς ἐπιστολῆς). Διὰ τὸ ἀντιληφθῆναι τὸ αὐτὸ καλλίτερον, πρέπει νὰ προστρέξῃ εἰς τὰς ἐπικεφαλίδας τῶν διαφόρων κατηγοριῶν ἐδαφίων τὰ ὁποία παρατίθενται εἰς τὸ σχετικὸν ἔργον τοῦ Κυπριανοῦ, ὅπου ἐπίσης ἐπισημαίνεται ἡ πραγμάτωσις καινῆς περικοπῆς, καινοῦ νόμου, καινῆς διαθήκης, καινοῦ βαπτίσματος, καινῶν ὑποχρεώσεων, καινῆς ἱερωσύνης, καινοῦ ναοῦ, καὶ καινῆς θυσίας, οἱ παλαιοὶ τύποι τῶν ὁποίων κατηγορήθησαν. Ἐκ τούτων ὀδηγοῦμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα, λέγει ὁ Harris, ὅτι ἡ συλλογὴ ἀποτελεῖ τὴν βάσιν καὶ τὸν πυρῆνα τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς, ἀπὸ τὴν ὁποίαν συλλογὴν καὶ προήλθεν αὕτη κατ' οὐσίαν⁴².

Μετὰ τὰς γενικὰς αὐτὰς παρατηρήσεις, ὁ Harris στρέφει τὸν λόγον εἰς τὰ αὐτούσια (κατὰ λέξιν) ἐδάφια τῆς Π. Διαθήκης εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολὴν ἀρχόμενος διὰ τοῦ Ψαλ. 2, 7 («Υἱὸς μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε»), τὸ ὁποῖον παρατίθεται παρηλλαγμένον καὶ εἰς τὴν διήγησιν τῆς βαπτίσεως τοῦ Χριστοῦ εἰς τὰ Εὐαγγέλια.

41. Ὁ Harris ἀναφέρεται ἐνταῦθα εἰς τὰ Ἐβρ. 4, 8 καὶ 4, 14 ἔνθα ὑπονοοῦνται ἀντιστοιχῶς ὁ Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ καὶ ὁ πρῶτος μετὰ τὴν βαβυλωνίαν αἰχμαλωσίαν ἀρχιερεὺς Ἰησοῦς τοῦ Ἰωσεδέκ, κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς, περὶ ὧν βλ. Χ. Σ. Βούλγαρη, «Ἀπόστολος καὶ Ἀρχιερεὺς τοῦ Οἴκου τοῦ Θεοῦ. Τὸ τυπολογικὸν ὑπόβαθρον τοῦ Ἐβρ. 3, 1», ἐν *Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρίδι τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, ΚΣΤ' (1985) 321-348. Τοῦ αὐτοῦ, *Ἐπίγραμμα εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴν*, Ἀθήναι 1993, ἐν χωρίοις.

42. *Testimonies*, II, σ. 44.

Ὡς πρὸς τὴν Κ. Διαθήκην, εἰδικώτερον, ὁ Harris ἐτόνισεν, ὅτι ἡ ὑπαρξίς συλλογῆς ἐδαφίων δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν διαλεύκανσιν πολλῶν προβλημάτων, σχετικῶν πρὸς τὰ ἐδάφια, ὅπως π.χ. α) τῶν συνδυασμῶν ἐδαφίων, οἱ ὅποιοι ὑποδηλοῦν, κατ' αὐτόν, κοινὴν προέλευσιν³⁷ β) τῆς ἐσφαλμένης ἀποδόσεως ἐνίων ἐδαφίων εἰς συγγραφεῖς τῆς Π. Διαθήκης, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν ἀνήκουν ταῦτα· γ) τοῦ κειμένου ἐνίων ἐδαφίων, τὸ ὁποῖον συμφωνεῖ μὲν πρὸς τὸ κείμενον τῶν ἰδίων ἐδαφίων παρατιθεμένων εἰς ἕτερα βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης καὶ εἰς ἔργα ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, διαφέρει ὁμως τῶν γνωστῶν εἰς ἡμᾶς τύπων κειμένου τῆς Π. Διαθήκης· δ) τῆς χρησιμοποίησης τῶν αὐτῶν ἐδαφίων πρὸς ὑποστήριξιν συγκεκριμένων θεολογικῶν ἐννοιῶν, ἢ κεντρικῆ ἰδέα τῶν ὁποίων ἐκφράζεται διὰ συγκεκριμένων βασικῶν ὅρων, ὡς λ.χ. τὸ περὶ «λίθου προσκόμματος» ἐδάφιον τοῦ Ἠσ. 8, 14 ἐν Ρωμ. 9, 33 καὶ Α' Πέτρ. 2, 8³⁸. Συγκροτηθεῖσα πρὸ τῆς συγγραφῆς τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης, ἡ συλλογὴ αὕτη εἶχεν ἀντι - ἰουδαϊκὸν χαρακτήρα³⁹, ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ ἀντι - ἰουδαϊκοῦ χαρακτήρος τῶν ὁμοίων συλλογῶν τῆς πατερικῆς γραμματείας.

Ἄναφερόμενος εἰδικώτερον εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολὴν, λόγῳ τοῦ ἐντόνου ἀντι - ἰουδαϊκοῦ αὐτῆς χαρακτήρος, ὁ Harris ἐτόνισεν ὅτι ἡ ὑπαρξίς καὶ χρησιμοποίησις τῆς συλλογῆς ἐδαφίων ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς συμφωνίας πολλῶν ἐννοιῶν τῆς Π. Διαθήκης ἐν αὐτῇ, πρὸς παράλληλα ἐδάφια χρησιμοποιούμενα ὑπὸ μεταγενεστέρων ἀντι - ἰουδαϊκῶν συγγραφέων. Ὁ ἰδιάζων χαρακτήρ τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς ἔγκειται, κατὰ τὸν Harris, εἰς τὴν ἐν αὐτῇ ἐνσωμάτων μεγάλων τεμαχίων τῆς συλλογῆς, ἐπὶ τῶν ὁποίων οἰκοδομεῖ ὁ συγγραφεὺς καὶ τὰ ὅποια συγκροτοῦν τὴν ὅλην ἐπιχειρηματολογίαν του⁴⁰.

πιθανὸν πρότυπον, ὡς π.χ. ὁ «Διάλογος Ἰάσωνος καὶ Παπίσκου», Περὶ τοῦ ὁποίου βλ. ἐν Β. Ρ. W. Stather - Hunt, *μν. ἔργ.*, σ. 244-248.

37. Ἰδιαίτερον ἔμφασιν δίδει οὗτος ἐνταῦθα εἰς τὰς εἰσαγωγικὰς ἐκφράσεις ἐν *Ματθ.* 27, 9 καὶ *Μάρκ.* 1, 2, ἐνθα οἱ συνδυασμοὶ ἐδαφίων ἐκ τῶν βιβλίων *Ζαχαρίου* καὶ *Ἱερεμίου*, εἰς τὸν πρῶτον καὶ *Μαλαχίου* καὶ *Ἠσαίου*, εἰς τὸν δεύτερον, ἀποδίδονται ἀπλῶς εἰς τὸν Ἱερεμίαν καὶ τὸν Ἠσαϊαν ἀντιστοίχως, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν θὰ συνέβαινεν, κατ' αὐτόν, ἐὰν οἱ δύο Εὐαγγελισταὶ ἐλάμβανον τὰ ἐδάφια ἐκ τῶν ἀντιστοιχῶν βιβλίων. Βλ. *Testimonies*, I, σ. 21 ἐ.ἐ.

38. *Αὐτόθι*, σ. 26 ἐ.ἐ.

39. Ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν σημείων τούτων ὁ Harris ἀκολουθεῖ τοὺς προγενεστέρους ἐρευνητάς. Ἰστέον δέ, ὅτι τὸν ἀντι-ἰουδαϊκὸν χαρακτήρα τῆς συλλογῆς ἀπέρριψεν ἀργότερον ὁ Β. Ρ. W. Stather - Hunt, τόνισας οὐ μόνον τὸν ἀπολογητικὸν αὐτῆς χαρακτήρα, ἀλλὰ καὶ τὸν μεσσαϊκὸν, ἀποκαλυπτικὸν καὶ νομικὸν τοιοῦτον.

40. *Testimonies*, II, σ. 43 ἐ.ἐ.

ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων μὲ σκοπὸν ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ τοιαύτη συλλογὴ μαρτυριῶν ἐκ τῆς Π. Διαθήκης ἐχρησιμοποιεῖτο ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸν κατὰ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἀγῶνα αὐτῆς καὶ ὅτι αὕτη ἀπετέλει τὸ ἀρχαιότερον χριστιανικὸν κείμενον. Κατὰ τὴν προσπάθειαν ταύτην ὁμως, ὁ Harris ἤρχισεν ἀντιστρόφως, ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν, δηλαδή, συγγραφέων, καὶ δὴ τοῦ Κυπριανοῦ²⁸, τοῦ Τερτυλλιανοῦ²⁹ καὶ τοῦ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Γρηγορίου Νύσσης φερομένου ἔργου «Ἐκλογαὶ Μαρτυριῶν πρὸς Ἰουδαίους»³⁰, ἐπισημάνας τὰ μεταξὺ τούτων καὶ τῶν ἔργων τῶν ἀρχαιότερων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων κοινὰ σημεῖα, ὡς τοῦ *Εἰρηναίου*³¹, *Ἰουστίνου*³², *Μελίτωνος Σάρδεων*³³, *τῆς Ἐπιστολῆς Βαρνάβα*³⁴ καὶ τῆς *Β' Κλήμεντος*³⁵, ἐνθα παρατίθεται πλῆθος ἐδαφίων. Κατὰ τὸν Harris, αἱ προσπάθειαι αὐταὶ δὲν ἀποτελοῦν μεμονωμένας περιπτώσεις, ἀλλ' ἐκφράζουν τὴν γενικωτέραν τακτικὴν τῶν χριστιανῶν συγγραφέων, αἱ ρίζαι τῆς ὁποίας ἀνάγονται εἰς τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς Ἐκκλησίας, καὶ δὴ εἰς χρόνον πρὸ τῆς συγγραφῆς τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης. Οὗτος μάλιστα ἐτόνισεν ὅτι ἡ ἐν λόγῳ συλλογὴ ἐδαφίων - μαρτυριῶν ἀπετέλει τὴν πρώτην πραγματείαν χριστιανικῆς θεολογίας, ἡ ὁποία ἐπίσης περιεῖχεν ἐνδείξεις περὶ τοῦ βιβλίου ἐκ τοῦ ὁποίου προήρχετο ἕκαστον ἐδάφιον, ὡς καὶ περὶ τοῦ σκοποῦ ἢ τοῦ θέματος, διὰ τὸ ὁποῖον ἕκαστον ἐδάφιον ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς ἀποδεικτικὸν στοιχείον. Ἄλλως τε, κατ' αὐτόν, τὴν εὐρείαν χρῆσιν τοιούτων συλλογῶν μαρτυρεῖ καὶ ἡ συχνὴ χρῆσις ἐδαφίων εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς καὶ λατινικοὺς διαλόγους τῆς μεταποστολικῆς ἐποχῆς, οἱ ὅποιοι ἐχρησιμοποιοῦντο δι' ἀπολογητικῶς σκοπούς³⁶.

28. *Testimoniorum libri tres advresus Judaeos*, Migne, P.L. 4, 703-810.

29. *Advresus Judaeos*, Migne, P.L. 2, 633-682.

30. Βλ. Migne P.G. 46, 201. Διασωθὲν μεταξὺ τῶν ἔργων τοῦ πατρός, θεωρεῖται σήμερον νόθον ἢ ἀμφιβαλλόμενον.

31. Βλ. «Ἐπίδειξις τοῦ Ἀποστολικοῦ Κηρύγματος», ἐν Εὐσεβίου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Ε', 26. *ΒΕΠΕΣ* 19, 344.

32. «Ἀπολογία Α'», καί: «Διάλογος πρὸς Τρύφωνα Ἰουδαῖον», *ΒΕΠΕΣ* 3, 162 ἐ.έ., 209 ἐ.έ.

33. «Ἐκλογαὶ ἔκ τε τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν περὶ τοῦ Σωτῆρος καὶ πάσης τῆς πίστεως ἡμῶν», *ΒΕΠΕΣ* 4, 273. Πρβλ. Εὐσεβίου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Δ', 26, 13. *ΒΕΠΕΣ* 19, 308 ἐ.

34. Βλ. *ΒΕΠΕΣ* 2, 227-243.

35. Βλ. *ΒΕΠΕΣ* 1, 40-47.

36. Βλ. *Testimonies*, I. σ. 1-20. Πρβλ. Β. P. W. Stather - Hunt, *μν. ἔργ.*, σ. 281. Ο F. C. Conybeare, *The Dialogues of Athanasius and Zacchaeus and of Timothy and Aquila*, Oxford 1898, σ. LIV ἐ.έ., ἀποδίδει τὰς ὁμοιότητας αὐτὰς εἰς

ἐπαρκῶς τὴν ὑπαρξιν ἀναλόγου συλλογῆς, καὶ εἰς τὴν ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν καὶ μάλιστα εἰς χρόνον πρὸ τῆς συγγραφῆς τῶν Εὐαγγελίων. Ἐπὶ πλέον εἶναι διάφορος, τόσον ἡ μορφή τῶν ἐδαφίων, ὅσον καὶ ὁ τρόπος παραθέσεως καὶ ἐρμηνείας αὐτῶν εἰς τὸ ἐν λόγῳ χειρόγραφον τοῦ Qumran καὶ εἰς τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης.

Αἱ θέσεις τῶν Hatch, Ungern - Sternberg καὶ Böhl προεκάλεσαν ποικίλας ἀντιδράσεις μεταξὺ τῶν ἐρευνητῶν. Οὕτως ὁ Thackeray ἐδέχθη μὲν τὴν πιθανότητα ὑπάρξεως συλλογῆς ἐδαφίων εἰς τὸν Ἰουδαϊσμόν, ἀλλὰ δὲν ἐθεώρησε τὰς ὑπὸ τοῦ Hatch παρασχεθείσας ἐνδείξεις ἀρκούντως πειστικὰς²⁵. Ἄλλοι πάλιν ἐχαρακτήρισαν τὴν ἀποψιν ταύτην ὡς τελείως μὲν ὑποθετικὴν, ἀλλ' ὡς ὀδηγοῦσαν πιθανῶς εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τοῦ συνδυασμοῦ διαφόρων ἐδαφίων ὡς καὶ τῶν ἀγνώστου προελεύσεως τοιούτων ἐν Α' Κορ. 2, 9· Ἐφεσ. 5, 14 καὶ Α' Τιμ. 5, 18β, καίτοι ταῦτα παρατίθενται δι' εἰσαγωγικῶν ἐκφράσεων²⁶. Ὁ Burkitt, ἐξ ἄλλου, προσεπάθησε μὲ βᾶσιν τὴν ἀνωτέρω θεωρίαν νὰ ἐξηγήσῃ τὴν μορφήν τῶν ἐδαφίων εἰς τὸ ἴδιον ὑλικὸν τοῦ Ματθαίου ὑποθέσας, ὅτι πιθανὸν ὁ Εὐαγγελιστὴς νὰ ἐχρησιμοποίησε συλλογὴν τινα ἐδαφίων εἰς τὴν ὁποίαν τὸ κείμενον μερικῶν ἐξ αὐτῶν εἶχεν ἔντονον μασωριτικὸν χαρακτήρα, ταυτίσας αὐτὰ πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Παπίου Ἱεραπόλεως μνημονευόμενα «ἐβραϊδι διαλέκτω» συνταχθέντα «λόγια»²⁷.

Ἄλλ' ἐκεῖνος, ὅστις συστηματικώτερον παντὸς ἄλλου ἀνέπτυξε τὴν θέσιν περὶ ὑπάρξεως συλλογῆς ἐδαφίων (Testimonia) ὑπῆρξεν, ὡς προελέχθη, ὁ J. Rendel Harris. Οὗτος ἀπεδύθη εἰς τὴν συστηματικὴν μελέτην συναφῶν ἐνδείξεων ἐν τε τῇ Κ. Διαθήκῃ καὶ τοῖς ἔργοις τῶν

25. H. S. J. Thackeray, *The Relation of St. Paul to Contemporary Jewish Thought*, London 1900, 184 ἐ.ἐ.

26. Bl. M. W. Jacobus, «The Citation Eph. 5, 14 as affecting the Paulinity of the Epistle», ἐν *Theologische Studien. B. Weiss Festschrift*, Göttingen 1897, σ. 9-29. H. Vollmer, *Die Alttestamentlichen Citate bei Paulus*, Freiburg - Leipzig 1895, σ. 38-48. Πρβλ. H. B. Swete, *An Introduction to the Old Testament in Greek*, Cambridge 1900, σ. 252 ἐ. H. Lietzmann, *An die Galater*, Tübingen 1923, σ. 133.

27. F. C. Burkitt, *The Gospel History and its Transmission*, Edinburgh 1906, σ. 127 ἐ.ἐ. Τὴν ταύτισιν τῶν «λογίων» τούτων πρὸς τὴν συλλογὴν ἐδαφίων εἶχε προηγουμένως τονίσει καὶ τὸ ἀνωνύμως δημοσιευθὲν ἔργον ὑπὸ τοῦ J. B. Gregory, *The Oracles ascribed to Matthew by Papias of Hierapolis*, London 1894, ὕστερον δὲ καὶ οἱ: T. H. Bindley, «Papias and the Matthaean Oracles», ἐν *Church Quarterly Review* 84 (1917) 31-43. E. C. Selwyn, *The Oracles in the New Testament*, London 1912. B. P. W. Stather - Hunt, *Primitive Gospel Sources*, London 1951, σ. 182-193, 319-322. J. Donovan, *The Logia in Ancient and Recent Literature*, Cambridge 1924, κ.ἀ. Πρβλ. καὶ J. R. Harris, *Testimories*, I. σ. 129-132.

επιδιδομένων εις τὴν ἑρμηνείαν αὐτῶν εις διάφορα «*διδασκαλεῖα*»²¹.

Αἱ ἀπόψεις τῶν ἀνωτέρω τριῶν ἑρμηνευτῶν ἀποτελοῦν ἐπεξεργασίας καὶ προεκτάσεις τῆς συναφοῦς θέσεως τοῦ E. Böhl περὶ κυκλοφορίας ἑνὸς εἴδους «*λαϊκῆς Βίβλου*» κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν, ἢ ὅποια δύναται ν' ἀποτελέσῃ τὴν ἀφετηρίαν λύσεως τοῦ προβλήματος τῶν ἐδαφίων εις τὴν K. Διαθήκην. Κατὰ τὸν Böhl μάλιστα, ἢ παρὰθεσις τῶν ἰδίων ἐδαφίων εις περισσότερα τοῦ ἑνὸς βιβλία τῆς K. Διαθήκης (παράλληλα) καὶ εις ἔργα ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, τὰ ὅποια διαφέρουν κατὰ τὸ κείμενον, τόσον ἔναντι τῶν O', ὅσον καὶ ἔναντι τοῦ M, ὑποδηλοῖ τὴν προέλευσίν των ἐξ οὐδέτερου τινὸς κειμένου τῆς Π. Διαθήκης, τοῦτο δὲ ἐνισχύεται ἐκ τῆς ἀλληλεξαρτήσεως τῶν πατερικῶν παραθέσεων εἴτε ἐξ ἱστορικῶν λόγων, εἴτε ἐκ τοῦ διαφόρου τρόπου χρησιμοποίησεώς των²². Τὴν θέσιν αὐτὴν ἠσπάσθη καὶ ὁ Moffatt, ὁ ὅποιος ὅμως, συμφωνῶν περισσότερον πρὸς τὸν Hatch, ἐτόνισεν ὅτι τὸ οὐδέτερον τοῦτο κείμενον τῆς Π. Διαθήκης δὲν πρέπει νὰ ἦτο εἶδος τι λαϊκῆς Βίβλου ἢ Ταργκουμ ἢ ἄγνωστος εις ἡμᾶς τύπος κειμένου τῆς Π. Διαθήκης, ἀλλὰ συλλογὴ ἐδαφίων ἐξ αὐτῆς μεσσιακοῦ, κυρίως, περιεχομένου, ἀνάλογος πρὸς τὰς κυκλοφορούσας ἤδη εις τὸν Ἰουδαϊσμόν²³. Ἡ ὑπαρξις τοιούτων συλλογῶν εις τὸν Ἰουδαϊσμόν, βεβαίως, ἐπεβεβαιώθη μερικὰς δεκαετίας ἀργότερον διὰ τῆς ἀνακαλύψεως, μεταξὺ τῶν χειρογράφων τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης ἐν Qumran καὶ ἑνὸς περιέχοντος ἐδάφια τῆς Π. Διαθήκης μεσσιακοῦ περιεχομένου²⁴. Ἐν τούτοις, ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ κατωτέρω, τὸ χειρόγραφον τοῦτο δὲν δύναται νὰ στοιχειοθετήσῃ

21. βλ. *Jüdisch - christlicher Schulbetrieb in Alexandria und Rom*, Göttingen 1915. Τὴν ὑπαρξιν τοιούτων «*διδασκαλείων*» εις τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν ὑπεστήριξεν ἀργότερον καὶ ὁ K. Stendahl, *The School of St. Matthew*, Uppsala 1954.

22. βλ. E. Böhl, *Die Alttestamentliche Citate im Neuen Testament*, Wien 1878. Τοῦ αὐτοῦ, *Forschungen nach einer Volksbibel zur Zeit Jesu und deren Zusammenhang mit der Septuaginta - Übersetzung*, Wien 1873.

23. J. Moffatt, *An Introduction to the Literature of the New Testament*, Edinburgh 1911, σ. 24.

24. Ὁ ἐκδόσας τὸ χειρόγραφον τοῦτο J. M. Allegro, «*Further Messianic References in Qumran Literature*», ἐν *Journal of Biblical Literature* 75 (1956) 174-188, ἔσπευσε μάλιστα νὰ παρατηρήσῃ ὅτι «*δύναται πλέον τώρα νὰ θεωρηθῇ λίαν πιθανόν, ὅτι οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἦσαν εις θέσιν νὰ χρησιμοποιοῦν συλλογὰς ἐβραϊκῶν μαρτυριῶν (Testimonia), εὐρισκομένων ἤδη ἐν χρήσει*». Πρὸς τὸ αὐτοῦ, «*Fragments of a Qumran Schroll of Eschatological Midrashim*», ἐν *Journal of Biblical Literature* 77 (1958) 350-355. M. Burrows, *More Light on the Dead Sea Scrolls*, New York 1958, σ. 400. A. Dupont - Sommer, *The Essene Writings from Qumran*, Oxford 1961, σ. 315 ἐ.έ.

ἐκείνων τῆς Π. Διαθήκης τὰ ὅποια οἱ συγγραφεῖς τῆς Κ. Διαθήκης χρησιμοποιοῦν ὡς πηγὰς μαρτυριῶν. Ἡ σχετικὴ ἔρευνα ἀνέδειξε τέσσαρας κατηγορίας, ὡς ἀκολούθως:

Α'. Ἀποσπάσματα ἀποκαλυπτικοῦ - ἐσχατολογικοῦ περιεχομένου: *Ἰωήλ* 3-4. *Ζαχ.* 9-14. *Δαν.* 7. *Μαλ.* 3, 1-6. *Δαν.* 12.

Β'. Ἀποσπάσματα περὶ τοῦ νέου Ἰσραήλ: *Ἰωσή.* *Ἦσα.* 6, 1-9, 7, 11, 1-10, 28, 16, 40, 1-11. *Ἰερ.* 31, 10-34. *Ἦσα.* 29. *Ἰερ.* 7. *Ἀμβακ.* 1-2.

Γ'. Ἀποσπάσματα περὶ τοῦ «*παιδὸς Κυρίου*»: *Ἦσα.* 42, 1-44, 5, 49, 1-13, 50, 4-11, 52, 13-53, 12, 61. *Ψαλ.* 69· 22· 31· 38· 88· 34· 118· 41· 42· 43· 80. *Ἦσα.* 58, 6-10.

Δ'. Ἀποσπάσματα ἀταξινόμητα: *Ψαλ.* 8· 109· 2. *Γεν.* 12, 3, 22, 18. *Δευτ.* 18, 15, 19. *Ψαλ.* 132· 16. Β' *Βασ.* 7, 13 ἐ.ἐ. *Ἦσα.* 55, 3. *Ἀμώς* 9, 11 ἐ.⁷⁹.

Ὁ ἀνωτέρω κατάλογος, βεβαίως, δὲν εἶναι πλήρης. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολήν, ἀντιπροσωπεύονται αἱ τρεῖς τελευταῖαι κατηγορίαι ἐδαφίων. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὅποιον ἔχει σημασίαν εἶναι ἡ θεματικὴ ἐνότης τῶν ἀποσπασμάτων, πρᾶγμα τὸ ὅποιον δηλοῖ ὅτι οἱ συγγραφεῖς τῆς Κ. Διαθήκης ἐχρησιμοποιοῦν κοινὰς πηγὰς, τὰς ὁποίας καὶ ἠρμήνευον ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς κοινῆς αὐτῶν πεποιθήσεως ὅτι αἱ ἐν λόγῳ πηγαὶ ἀνεφέροντο εἰς τὰ γεγονότα τῶν εὐαγγελικῶν διηγήσεων.

Ποῖος, ὅμως, ὑπῆρξεν ὁ εἰσηγητὴς τῆς μεθόδου ταύτης; Κατὰ τὸν Dodd, τὸ σοβαρὸν τοῦτο ἔργον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπῆρξε καρπὸς συλλογικῆς προσπαθείας διότι, ὡς χαρακτηριστικῶς παρατηρεῖ, δὲν δύναται νὰ προέλθῃ δημιουργικὴ πνευματικὴ ἐργασία ἀπὸ ἐπιτροπίας. Τὰ συλλογικὰ ὄργανα δύναται μόνον νὰ ἀξιοποιοῦν συστηματικῶς τὰς νέας ιδέας τὰς ὁποίας διατυπώνουν συγκεκριμένα πρόσωπα. Τότε, ποῖα ἦσαν τὰ πρόσωπα ταῦτα; Κατ' αὐτόν, μεταξὺ τῶν γνωστῶν εἰς ἡμᾶς θεολόγων τῆς πρώτης χριστιανικῆς γενεᾶς διακρίνονται διὰ τὴν γόνιμον σκέψιν ὁ Παῦλος, ὁ συγγραφεὺς τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς, καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου. Παρὰ ταῦτα, παρὰ τὴν ἀξιόλογον συμβολὴν ἐνὸς ἐκάστου τούτων εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐρμηνείας τῆς Π. Διαθήκης, οὐδεὶς δύναται νὰ διεδικήσῃ τὸ προνόμιον τῆς πρωτοτυπίας, καθόσον αἱ ρίζαι τῆς ἐρμηνείας τῆς Π. Διαθήκης πρέπει νὰ ἐντοπισθοῦν εἰς τὰ πρῶτα εἴκοσι ἔτη τῆς

79. *According to the Scriptures*, σ. 61-110.

Ἐκκλησίας, περὶ τῶν ὁποίων ἐλαχίστας πληροφορίας ἔχομεν. Οὐχ ἦτον, συνεχίζει οὗτος, ἡ Κ. Διαθήκη πιστοποιεῖ ὅτι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος πρῶτος κατηύθυνε τὴν σκέψιν τῶν μαθητῶν πρὸς συγκεκριμένα ἀποσπάσματα τῆς Π. Διαθήκης, μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ὁποίων θὰ ἠδύναντο οὗτοι νὰ διαφωτισθοῦν ἐπὶ τοῦ νοήματος τῆς ἀποστολῆς καὶ τοῦ σκοποῦ του, ἦτο ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Παρ' ὄλον δὲ ὅτι εἶναι δύσκολον νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς παρέδωκεν εἰς τοὺς μαθητάς Του πλήρη καὶ συστηματικὴν μέθοδον ἐρμηνείας τῆς Π. Διαθήκης, ὡς τονίζεται ἐν *Λκ. 24, 25-27· 44· 45*, ἐν τούτοις δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ δεχθῶμεν τὰ λεγόμενα εἰς τὰ Εὐαγγέλια ὅτι οὗτος ὑπέδειξε π.χ. τὸν *Ψαλ. 109* ὡς τὸν καλλίτερον ὁδηγὸν περὶ τῆς ἀληθείας τῆς ἀποστολῆς καὶ τοῦ σκοποῦ του, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς λαϊκὰς δοξασίας περὶ τοῦ ἀπογόνου τοῦ Δαυὶδ ἢ ὅτι συνέδεσε τὴν ὑψωσίν του πρὸς τὴν περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Ἀνθρώπου διδασκαλίαν τοῦ Δανιὴλ ἢ, ἀκόμη, ὅτι ἐχρησιμοποίησε τὴν ὁρολογίαν τῆς διδασκαλίας ταύτης πρὸς ὑπογράμμισιν τοῦ ἐπικειμένου πάθους του. Τοιουτοτρόπως, καταλήγει ὁ Dodd, τὰ Εὐαγγέλια δίδουν τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα ποῖος πρῶτος ἔθεσε τὰς βάσεις ἐρμηνείας τῆς Π. Διαθήκης ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ. Εἰς ἡμᾶς ἐναπόκειται νὰ τὴν ἀποδεχθῶμεν ἢ νὰ τὴν ἀπορρίψωμεν⁸⁰.

Ἀναμφιβόλως, αἱ ἀνωτέρω παρατηρήσεις τοῦ Dodd ἀπετέλεσαν τὸ καιριώτερον πλῆγμα κατὰ τῆς θεωρίας τοῦ Harris ἢ ὁποῖα παραγωγρίζει τὸν βιωματικὸν χαρακτήρα τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος καὶ τὴν σπουδαιότητα τῶν ἐν Χριστῷ ἀπολυτρωτικῶν γεγονότων, διὰ τὴν σωτηρίαν αὐτῶν τούτων τῶν συγγραφέων τῆς Κ. Διαθήκης, καὶ ὑποτιμᾷ τὴν προσωπικὴν των συμβολὴν καὶ αὐτενέργειαν διὰ τὴν περαιτέρω ἐμβάθυνσιν καὶ διατύπωσιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ Harris παρουσιάζει τοὺς συγγραφεῖς τῆς Κ. Διαθήκης ὡς ἐπαναλαμβάνοντας τυπικῶς τὰς αὐτὰς ἐννοίας καὶ παραθέτοντας μηχανικῶς κωδικοποιημένα ἐδάφια τῆς Π. Διαθήκης. Αἱ ἀπόψεις τοῦ Dodd, ἀνταποκρινόμεναι ἀπολύτως εἰς τὰ δεδομένα, ἔθεσαν τὸ πρόβλημα τῆς ὑπὸ τῶν συγγραφέων τῆς Κ. Διαθήκης χρησιμοποίησεως τῆς Π. Διαθήκης ἐπὶ τῆς ὀρθῆς αὐτοῦ βάσεως. Τὸ μεγαλύτερον πλῆγμα κατὰ τῆς ὑποθέσεως τοῦ Harris ἀποτελεῖ ἡ ὑπὸ τῶν συγγραφέων τῆς Κ. Διαθήκης θεολογικὴ ἀξιολόγησις, ἐμβάθυνσις καὶ ἀνάπτυξις ἰδεῶν καὶ γεγονότων τῆς Π. Διαθήκης ἄνευ παραθέσεως αὐτουσίαν ἐξ αὐτῆς ἐδαφίων, ὅπως κατ' ἐξοχὴν παρατηρεῖται εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς

80. *Αὐτόθι*, σ. 109-110.

πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε καὶ τὸ ἰσχυρότερον αὐτοῦ ἐπιχείρημα⁸¹. Ἀνεξαρτήτως δὲ τοῦ πῶς θεωρεῖ ὁ Dodd τὰ ἐν Λκ. 24, 25-27· 44· 45 λεγόμενα τοῦ ἀναστάντος Ἰησοῦ Χριστοῦ πρὸς τοὺς μαθητὰς, γεγονὸς εἶναι ὅτι αἱ βασικαὶ ἀρχαὶ τῆς χριστιανικῆς ἐρμηνείας τῆς Π. Διαθήκης καθωρίσθησαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου. Τὰ ἀνωτέρω χωρία τοῦ Λουκᾶ δὲν τυγχάνουν μεμονωμένα καὶ δὲν εἶναι ἀνεξάρτητα τῆς ἔναντι τῆς Π. Διαθήκης στάσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡς αὕτη διεκηρύχθη ὑπ' αὐτοῦ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς δημοσίας δρασεώς του. Ἡ Εὐαγγελικὴ παράδοσις τυγχάνει ὁμόφωνος καὶ ἐνιαία ἐν προκειμένῳ⁸², διὸ καὶ τὰ χωρία ταῦτα τοῦ Λουκᾶ ἀποτελοῦν ἐπεξηγήσιν, ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἀναστάσεως καὶ ἐν ὄψει τῆς ὑψώσεως αὐτοῦ ἐκ τῆς γῆς, περὶ τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ του ἔργου, τὰ ὁποία ἐνεφάνησεν ὑπὸ τὸ πρῶσιμα τῆς Π. Διαθήκης καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἐπιγείου ζωῆς του. Ἡ δὲ σαφῆς διατύπωσις τῶν ἐρμηνευτικῶν τούτων ἀρχῶν μετὰ τὴν ἀνάστασιν καὶ ἡ παράδοσις τῶν εἰς τοὺς μαθητὰς ἐντάσσονται εἰς τὰ πλαίσια τῆς εἰς τὸν κόσμον ἀποστολῆς αὐτῶν ὡς μαρτύρων καὶ συνεχιστῶν τοῦ ἔργου του. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς δ' ἐκείνης, οἱ ἀπόστολοι κατέστησαν ταυτοχρόνως αὐθεντικοὶ «μαρτυρεῖς» τῶν εὐαγγελικῶν γεγονότων καὶ αὐθεντικοὶ ἐρμηνευταὶ τῆς Π. Διαθήκης. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἔχομεν εἶπει τὰ δέοντα ἐκτενῶς ἀλλαχοῦ⁸³.

Πρὶν ἢ κλειώμεν τὸ παρόν, πρέπει νὰ τονίσωμεν, ὅτι τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ Dodd, ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐπέλεξε ὠρισμένα ἀποσπάσματα τῆς Π. Διαθήκης, τὰ ὁποία καὶ παρέδωκεν εἰς τοὺς μαθητὰς καὶ ὅτι τὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ ἀπετέλεσαν εἰς τὸ ἔξῃς τὰς προφορικὰς ὁδηγίας πρὸς τοὺς εἰδικῶς ἐπιφορτισμένους μὲ τὴν ἔρευναν τῆς Π. Διαθήκης χριστιανοὺς διδασκάλους εἰς τὴν ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν⁸⁴, δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ πράγματα. Τοιοῦτον ἔργον προϋποθέτει ἀριωτάτην ὀργάνωσιν, οἷαν δὲν νομίζομεν ὅτι διέθετεν ἡ ἀποστολικὴ

81. Ἀτυχῶς, εἰς τε τὰ κατὰ παράφρασιν ἢ κατ' ἔννοιαν παρατιθέμενα ἐδάφια τῆς Π. Διαθήκης καὶ τὴν ἀνάπτυξιν ἰδεῶν καὶ γεγονότων ἐξ αὐτῆς, εἰς τὴν Κ. Διαθήκην, δὲν ἐδόθη ἡ πρέπουσα προσοχὴ ὑπὸ τῆς συγχρόνου ἐρεῦνης.

82. Πρὸβλ. π.χ. *Μαθθ.* 4, 7-10· 14-16. 8, 17. 11, 10. 13, 35. 21, 5· 16· 42. 22, 43-44. 24, 29. 26, 31· 64. 27, 9-10. *Μάρκ.* 1, 2-3. 11, 17. 12, 10-11. 12, 36. 13, 24-26. 14, 27· 62. *Λουκ.* 3, 4-6. 4, 8· 12· 18-21. 7, 27. 13, 23. 19, 38. 20, 17· 42· 43. 21, 26-27. 22, 37· 69. *Ἰωάν.* 1, 23. 4, 25-26. 12, 15. 19, 24· 28· 36· 37, κ.λπ.

83. Βλ. Χ. Σ. Βούλγαρη, *Ἡ περὶ Σωτηρίας Διδασκαλία τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ*, Ἀθήναι 1971, σ. 219-233. Τοῦ αὐτοῦ, *Ἡ Ἐνότις τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας*, σ. 276- 302.

84. Βλ. *The Old Testament in the New*, σ. 9.

Ἐκκλησία, καὶ μάλιστα εἰς τὰ πρῶτα στάδια τῆς ζωῆς τῆς. Τὸ γεγονός μάλιστα ὅτι ἐκ τῆς πρῶτου αὐτῆς περιόδου ἔχομεν τὰ χαρακτηριστικώτερα δείγματα τοῦ περιεχομένου καὶ τοῦ χαρακτήρος τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος, κύριον γνώρισμα τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ χριστολογικὴ ἐρμηνεία τῆς Π. Διαθήκης, δηλοῖ, ὅτι ὁ κύριος παράγων τῆς τῆς τοιαύτης ἐρμηνείας ὑπῆρξεν ἡ ἔχουσα τὴν ἀφετηρίαν τῆς εἰς τὴν αὐτοσυνειδησίαν τοῦ ἰδίου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διαρκῆς συνείδησις καὶ ζῶσα παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας, ἐκφρασθεῖσα κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῶν διαφόρων περιστάσεων, ὑπὸ τῶν ἡγετικῶν αὐτῆς (τῆς Ἐκκλησίας) προσωπικοτήτων, οἳ ἦσαν οἱ ἀπόστολοι καὶ συγγραφεῖς τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης. Ἡ αὐθεντία τῶν ἀποστόλων καὶ ἡ δεσπόζουσα αὐτῶν θέσις καὶ τὸ κύρος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν μετάδοσιν τῶν ἐρμηνευτικῶν περὶ τῆς Π. Διαθήκης ἀρχῶν εἰς ὁλόκληρον τὸ πλήρωμα αὐτῆς, ὑπὸ τοῦ ὁποίου καὶ μετεβιβάσθησαν αὐταὶ εἰς τὰς ἐπομένας γενεὰς ὡς ἱερὰ παρακαταθήκη, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ὑπαρξίν ἐνότητος καὶ ταυτότητος σκέψεως καθ' ὅλους τοὺς μετέπειτα αἰῶνας, καὶ δὴ καθ' ὅλην τὴν πατερικὴν περίοδον, τὴν ὁποίαν καὶ συνεχίζει μέχρι τοῦ νῦν ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία. Εἶναι ἀκριβῶς ἡ παρακαταθήκη ἐκεῖνη, ἡ ὁποία τὸν β' αἰῶνα χαρακτηρίζεται ὡς «κανὼν πίστεως» καὶ «κανὼν ἀληθείας»⁸⁵.

85. Βλ. ἐκτενῶς Χ. Σ. Βούλγαρη, *Ἡ Ἀποστολικότης τῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1996.